

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА

Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти
Кафедра практичної психології

Вплив гендерних установок на агресивну поведінку підлітків
Бакалаврська робота

Студентка групи: КПб-1-21-4.0д
ЄЛИЗАВЕТА ЗАЙЦЕВА

Науковий керівник:
старший викладач кафедри
практичної психології
БОГДАН ПЛЕСКАЧ

Київ – 2025

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК НА АГРЕСИВНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ.....	9
1.1 Гендерні установки та стереотипи: сутність і психологічне значення.....	9
1.2 Агресивна поведінка у підлітків: типологія та психологічні особливості	17
1.3 Взаємозв'язок гендерних установок і агресивної поведінки в підлітковому віці	25
Висновки до 1 розділу	28
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК НА АГРЕСИВНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ.....	31
2.1 Програма, етапи та методичний інструментарій емпіричного дослідження.....	31
2.2 Аналіз результатів дослідження впливу гендерних установок на агресивну поведінку підлітків.....	33
2.3 Рекомендації з розвитку гендерної толерантності в осіб підліткового віку.....	41
Висновки до 2 розділу	55
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60
ДОДАТКИ	65

Перелік умовних скорочень

ГСУД – шкала Гендерних стереотипних установок для дітей, Gender Stereotyped Attitude Scale for Children (ГСУД)

ВА – шкала вербальної агресії методики Басса-Даркі.

Н – шкала негативізму методики Басса-Даркі.

ОГУ – опитувальник гендерних установок в адаптації Т. О. Костіної

РВ – тест руки Вагнера, значення індексу схильності до агресії.

ВСТУП

Дослідження впливу гендерних установок на агресивну поведінку підлітків має велике значення з огляду на сучасні соціальні трансформації та зміну традиційних ролей і стереотипів. Гендерні стереотипи як правило формуються в ранньому віці. В житті суспільства гендерні стереотипи визначають очікувані моделі поведінки для хлопців і дівчат, що, у свою чергу, може впливати на їхні емоційні реакції, спосіб вираження агресії та стратегії адаптації до оточення. Гендерні установки, які нав'язують специфічні поведінкові рамки, іноді спонукають до прийняття агресивної поведінки як засобу самоствердження або як відповідь на зовнішній тиск суспільства.

Сучасні демократичні тенденції в суспільстві звертають увагу на питання гендерної рівності та гендерної дискримінації, що створює актуальність дослідження гендерних установок, і, особливо, якщо вони є причиною агресивної поведінки. Проте, на сьогоднішній день вплив гендерних установок на поведінкові реакції є мало дослідженим (особливо, в підлітковому віці), що створює наукову проблематику дослідження. Дослідження у вказаному напрямі дозволить не лише розкрити вплив гендерних стереотипів на психологічний стан і поведінкові реакції підлітків, але й зрозуміти, як стереотипи обмежують їх емоційний та соціальний розвиток. У цьому контексті важливо виявити чинники, які або стимулюють, або запобігають проявам агресії, що є необхідним для розробки ефективних програм профілактики та виховання емоційної грамотності.

Дослідження цієї проблематики має вагоме практичне значення, адже його результати можуть стати корисними для педагогів, батьків, психологів та соціальних працівників, які безпосередньо працюють із підлітками. Розуміння впливу гендерних установок на агресивність дозволить фахівцям у сфері

освіти та виховання молоді будувати роботу з дітьми так, щоб мінімізувати негативні ефекти гендерних стереотипів, підтримувати розвиток емоційної гнучкості та здатності до конструктивного вираження емоцій. Таким чином, усвідомлення та дослідження цієї проблеми є надзвичайно важливими для

створення умов, що сприятимуть гармонійному соціальному та психологічному розвитку підлітків у складних умовах сьогодення.

Дослідження цієї проблеми має значне практичне значення, оскільки його результати стануть корисними для батьків, педагогів та інших фахівців, які працюють з молоддю. Матеріали дослідження можуть бути корисними при розробці освітніх програм, спрямованих на формування гендерної культури та зниження рівня агресії у підлітковому середовищі.

Теоретична значущість роботи полягає у розширенні та поглибленні наукових уявлень про механізми впливу гендерних установок на формування агресивної поведінки у підлітковому віці, що збагачує розуміння природи підліткової агресії та факторів, які її обумовлюють.

Дослідження цієї проблеми має значне практичне значення, оскільки його результати стануть корисними для батьків, педагогів та інших фахівців, які працюють з молоддю. Матеріали дослідження можуть бути корисними при розробці освітніх програм, спрямованих на формування гендерної культури та зниження рівня агресії у підлітковому середовищі.

Теоретична значущість роботи полягає у розширенні та поглибленні наукових уявлень про механізми впливу гендерних установок на формування агресивної поведінки у підлітковому віці, що збагачує розуміння природи підліткової агресії та факторів, які її обумовлюють.

Об'єкт дослідження: Гендерні установки осіб підліткового віку. **Предмет дослідження:** Вплив гендерних установок на агресивну поведінку підлітків.

Мета дослідження: Визначити, як гендерні установки впливають на прояви агресії серед підлітків і які форми агресії вони можуть провокувати.

Завдання дослідження:

6

1) Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення гендерних установок та агресивної поведінки підлітків, зокрема, впливу гендерних стереотипів на поведінкові стратегії.

2) Обґрунтувати методи емпіричного дослідження щодо впливу гендерних установок та агресивної поведінки підлітків.

3) Узагальнити емпіричні дані щодо впливу гендерних установок на різні форми агресивної поведінки, такі як вербальна, фізична, непряма агресія тощо.

4) Розробити тренінг, спрямований на розвиток рольової толерантності та зменшення гендерних стереотипів у підлітків. В дослідженні ми спирались на наступні теоретико-методологічні положення стосовно:

1) особливостей психологічного розвитку в підлітковому віці та факторів (в тому числі гендерні), які зумовлюють агресивну поведінку підлітків (Брецько, І. І., Бучмей, І. І., Тігор, М. П., 2022; Булах, І. С., 2004; Качанова, Ю. В., 2010; Буюклі, М., 2021; Белякова, С., Шовкова, К., 2018; Сорочинська, І. І., 2021);

2) зумовленості гендерних особливостей та установок зі сторони сім'ї, соціального та культурного середовища (Biemmi, I., 2015; Kågesten, A., Gibbs, S. et al., 2016; Курдибаха, О. М., 2014; Боярин, Л. В., 2015; Гончарова, К. С., 2015; Прохоженко, Х., 2015; Аніщук, А. М., 2011; Руденко, Т. П., 2014; Олексюк, Н., 2014; Crespi, I., 2004; Столяренко, О. Б., 2023);

3) вагомого впливу гендерних особливостей на соціальну перцепцію серед осіб підліткового віку, сприйняття конфліктної ситуації, самосприйняття (Hentschel, T., Heilman, M. E. & Peus, C. V., 2019; Москаленко, В. В. 2013; Ellemers, N., 2018; Sekowski, A., de Figueora, N. L. et al., 2014; Полицяк, Н. І., 2021; Бохонкова, Ю. О., 2015);

4) впливу гендерних особливостей на поведінку та міжособистісну взаємодію підлітків (Фалько, Н. М., 2015; Crespi, I., 2004; Літвінова, О. В.,

7

2010; Деделюк, Н., Томашук, О., 2016; Nicholls, T. L., Greaves, C., Greig, D., & Moretti, M. M., 2009; Мазоха, І. С., 2016);

5) впливу соціальних очікувань щодо статево-рольової позиції на поведінку підлітків та розуміння гендерних установок як наказних щодо особливостей соціальної поведінки в тому числі агресивної (Jacobs, J. E., & Weisz, V., 1994; Фурман, А. В., 2005, 2024; Гребінчук, Д. В., 2024; Канарова, О. В., Єрмоліна, В. А., 2013; Турубарова, А. В., Бобилева, Я. В., 2024; Трофимчук, В. В., 2018);

6) агресії як феномену, її проявів у підлітковому віці та підходів до профілактики та корекції (Папуша, В. В., 2012; Козак, М., 2018; Чухрай, Д. В., 2017; Будикін, А. В., Будикін, С. В., Жигачев, А. С., 2013; Калинич, Н. В., 2022).

Методи дослідження: включають теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, особистісні тести для збору емпіричних, а також методи статистичної обробки даних. Для дослідження гендерних установок був

використаний Опитувальник гендерних установок в адаптації Т. О. Костіної (Gender bias quit) (2021) (Додаток А) та Gender-Stereotyped Attitude Scale for Children (ГСУД) Liben & Signorella (Додаток Б). Дослідження агресивності підлітків реалізовано за допомогою Опитувальника рівня агресивності Басс-Даркі (Додаток В) та Тесту руки Вагнера (Додаток Д) призначеного для діагностики агресивності. В дослідженні були застосовані наступні методи математичної статистики: описові статистики (середнє, стандартне відхилення, асиметрія, ексцес), кореляція за Спірменом, t-критерій Стюдента).

Вибірка дослідження: дослідження було проведено на базі ТОВ Київський міжнародний ліцей "Стаді Екедемі" серед підлітків віком від 12 до 15 років. Було досліджено 35 осіб підліткового віку, з яких 21 – жіночої статі і 14 – чоловічої.

Структура роботи: бакалаврська робота складається із вступу, двох розділів та висновків до них, висновків, списку використаних джерел, що

8

містить 40 найменувань, 5 додатків. Повний зміст роботи становить 58 сторінок, проілюстровано 4 рисунками та 7 таблицями.

9

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК НА АГРЕСИВНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ

1.1 Гендерні установки та стереотипи: сутність і психологічне значення

Для початку доцільно розмежувати поняття "гендер" і "стать", оскільки вони часто використовуються як взаємозамінні, проте мають різне значення в науковому контексті. Розрізнення цих термінів демонструє на мовному рівні дві окремі теоретичні перспективи, через які можна вивчати цю сферу, і відсилає до давньої дискусії про вплив природи і виховання. Це розмежування також допомагає в обговоренні витоків відмінностей між статями. Питання можна поставити так: чи відмінності між чоловіками і жінками є результатом навчання, або ж вони повністю зумовлені їхньою біологією? Чи поведінкові та психологічні відмінності визначаються лише біологічними чинниками, чи формуються під впливом культурних традицій та оточення? По суті, це питання зводиться до того, чи відмінності між чоловіками і жінками є вродженими чи набутими. Терміни "стать" і "гендер" відображають, відповідно, біологічну та культурну перспективу на цю проблему.

Біологічна стать — це поняття, яке описує природні фізичні характеристики людини, що формуються при народженні, наприклад, анатомічні особливості, гормональний фон та набір хромосом. Стать — це суто біологічна категорія, що ґрунтується на анатомо-фізіологічному розрізненні між чоловіками та жінками (Biemmi, 2015). Зазвичай стать поділяють на чоловічу та жіночу, проте існують випадки інтерсексуальності, коли біологічні ознаки не відповідають типовому поділу на чоловіків і жінок.

Гендер або гендерна ідентичність — це соціокультурне поняття, яке характеризує те, як людина відчуває і проявляє свою ідентичність, пов'язану зі

статтю. Гендер є соціальним конструктом, який виражає не вродженість відмінностей між статями і підтверджує центральну роль культури в процесах соціалізації та засвоєння маскулінності і фемінності. Використовуючи визначення, запропоноване Вівієн Берр: «Гендер — це соціальна значущість статі. Він стосується сукупності характеристик та поведінки, які асоціюються та очікуються від чоловіків і жінок у конкретному суспільстві, наші уявлення про маскулінність та фемінність. Такі відмінності можуть дійсно існувати або можуть бути лише припущеними» (Biemmi, 2015). Гендер охоплює особисте сприйняття себе як чоловіка, жінки, обох або жодного з них, і виражається через поведінку, одяг, манеру спілкування тощо.

Таким чином, стать і гендер — це два різні поняття: стать стосується біологічних характеристик, тоді як гендер — соціокультурних та ідентичнісних.

Гендерні установки — це сукупність стійких переконань про відповідну поведінку, риси характеру та соціальні ролі, притаманні чоловікам і жінкам. Вони формуються під впливом соціокультурних норм, які надають значення відмінностям між статями та часто відтворюються на рівнях соціальних інститутів — сім'ї, освіти, медіа.

Гендерні норми — широко прийняті соціальні правила щодо ролей, рис, поведінки, статусу та влади, які пов'язують із маскулінністю і фемінністю у певній культурі (Kågesten, Gibbs, Blum, Moreau, Chandra-Mouli, Herbert, Amin, 2016). Загальноприйняті норми маскулінності та фемінності можуть змінюватися з часом і в різних соціальних умовах, особливо важливо звертати увагу на ті установки, які стигматизують людей, що не відповідають культурним очікуванням щодо гендерної поведінки. Проте, важливо зауважити, що не всі гендерні норми та установки є шкідливими.

Стереотипи виконують адаптивну функцію, допомагаючи людям класифікувати і спрощувати спостережуване, а також робити прогнози щодо

11

інших. Проте, стереотипи також можуть призводити до хибних оцінок людей — тобто, до оцінок, заснованих на узагальненнях щодо групи, які не відповідають унікальним якостям конкретної особи. Такі помилкові оцінки можуть як негативно, так і позитивно впливати на очікування стосовно виконання завдань і зумовлювати упереджені рішення, які впливають на можливості та результати

роботи як для чоловіків, так і для жінок (Hentschel, Heilman, Peus, 2019).

Гендерні стереотипи — це спрощені, узагальнені уявлення про те, якими мають бути чоловіки та жінки. Відповідно до теорії соціальних ролей, гендерні стереотипи формуються внаслідок диспропорційного розподілу чоловіків і жінок у різних соціальних ролях як у межах сім'ї, так і в професійній діяльності. (Hentschel, Heilman, Peus, 2019). Наприклад, стереотип про «чоловічу силу» і «жіночу м'якість» закріплює очікування щодо поведінки представників різних станів у конфліктних ситуаціях та ситуаціях вибору. Стереотипи діють як певний соціальний компас, але часто обмежують індивідуальні особливості, зменшуючи можливість прояву особистісних якостей, які не належать до традиційних уявлень про чоловічу або жіночу поведінку.

Гендерні установки і стереотипи можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на індивіда. З одного боку, вони допомагають адаптуватися до соціального середовища, розуміти, чого очікувати від інших людей, і якими повинні бути власні дії. З іншого боку, занадто жорсткі гендерні стереотипи обмежують можливість розвитку індивідуальності, а тиск суспільних очікувань може призвести до конфлікту між бажаннями самовираження і соціальними нормами. «Найбільш характерною ознакою, яка накладає відбиток на все життя і особливості взаємодії людини з оточуючими, є її приналежність до статі» (Бохонкова, 2015). Саме тому гендерні стереотипи особливо впливові, оскільки стать є очевидною та легко запам'ятовуваною ознакою людини. Іншими словами, гендер є поширеним сигналом для стереотипного мислення.

12

Гендерні стереотипи формуються під впливом психологічних механізмів, серед яких важливу роль відіграють процеси соціалізації та інтерналізації (Курдибаха, 2014).

Соціалізація – це процес формування людини як соціальної істоти та її становлення як особистості. Вона передбачає інтеграцію індивіда в суспільство шляхом залучення до різних соціальних груп і спільнот, засвоєння культурних норм, цінностей та ідеалів через виховання й навчання. Саме соціалізація забезпечує набуття навичок спільного життя та ефективної взаємодії між людьми, сприяючи розвитку особистісних якостей, необхідних для функціонування в соціальному середовищі. (Москаленко, 2013).

Інтерналізація – процес трансформації зовнішніх реальних дій і соціальних форм взаємодії у стійкі внутрішні риси особистості, що відбувається через засвоєння індивідом суспільних норм, цінностей, переконань та уявлень, вироблених у соціумі. (Столяренко, Палилюлько, 2023).

Отже, соціалізація – це процес формування і розвитку соціальності індивіда у відповідності з «вимогами» і «цілями» суспільства. У зв'язку з цим вимагається визначення особливостей взаємодії цих «вимог» та «цілей» з якістю та можливими особистостями, які їх реалізують. (Москаленко, 2013). Соціалізація часто відбувається через повторювані сигнали, які надходять від сім'ї, школи, медіа, культури. У цьому контексті процес інтерналізації відіграє ключову роль. Це явище передбачає усвідомлене сприйняття людиною навколишнього світу та активне впровадження засвоєних суспільних норм і цінностей у власну поведінку. Інтерналізація також охоплює здатність брати відповідальність за свої вчинки та тлумачити важливі життєві події як наслідок власної діяльності та рішень. (Столяренко, Палилюлько, 2023). Коли діти сприймають гендерні стереотипи як «правила», вони починають діяти відповідно до цих обмежень, вважаючи їх частиною власного «Я». У сучасному світі, який швидко змінюється, важливо, щоб інтерналізовані цінності не були догматичними. Людина має бути здатною гнучко адаптувати

13

свої установки до нових обставин, не втрачаючи внутрішньої цілісності. Протиріччя між суспільними «вимогами» та унікальними характеристиками особистості часто є джерелом конфліктів. Суспільство має тенденцію заохочувати конформізм, натомість індивіди з потенціалом виходити за межі стереотипів стикаються з дискримінацією чи осудом.

Гендерні установки підлітків формуються під впливом процесів соціалізації та інтерналізації, які закріплюють суспільні норми, цінності та стереотипи. У ході соціалізації діти засвоюють культурні очікування щодо «чоловічої» та «жіночої» поведінки, а через інтерналізацію ці установки стають частиною їхньої особистості. Водночас цей процес не є однозначним: він може як сприяти адаптації підлітків у суспільстві, так і обмежувати їх, закріплюючи стереотипні ролі.

Психологічні дослідження свідчать, що існують специфічні моделі

чоловічої та жіночої поведінки, які формуються в дітей з раннього віку. Водночас у чистому вигляді «суто» чоловічої або жіночої особистості не існує — обидва типи поведінкових моделей присутні в кожному індивіді в різній пропорції. Більшість поведінкових установок, якщо не всі, закладаються ще в ранньому дитинстві. (Бохонкова, 2015). У процесі гендерної соціалізації індивіди засвоюють певні поведінкові норми та установки, що визначаються суспільством як відповідні їхнім статевим ролям. Від моменту народження дитина починає отримувати уявлення про те, що означає бути хлопчиком або дівчинкою. Таким чином, індивід переймає соціально прийняті моделі поведінки, які в конкретному суспільстві сприймаються як характерні для чоловіків чи жінок. (Jacobs, Weisz, 1994). Ці стереотипні уявлення поступово закріплюються і стають частиною самоідентифікації, сприяючи процесу самостереотипізації, коли людина починає сприймати себе через призму стереотипних характеристик, що приписуються її статі.

Стереотипи також підтримуються завдяки соціальним очікуванням і санкціям за їх порушення. Наприклад, одним із ключових інструментів диференціальної соціалізації виступають іграшки, які є зменшеними копіями

14

реальних предметів. Вони виконують не лише розважальну функцію, а й сприяють розвитку специфічних умінь і навичок, допомагаючи дітям засвоювати соціальні ролі та моделювати поведінку дорослих (Полицяк, 2021). Якщо дитина буде обирати іграшки, які не відповідають гендерним очікуванням, які суспільство наклало на неї — буде відбуватися пряме засудження, присоромлення дитини або непряме — її батьків, які дали їй «невідповідну» іграшку. Відповідність гендерним очікуванням зменшує ризик соціального осуду, а невідповідність може призвести до критики та зниження самоповаги. Це обмежує свободу самовираження, адже індивіди або свідомо підлаштовуються під загальноприйняті норми, або уникають критики за невідповідність їм. Такий соціальний тиск негативно впливає на психічне здоров'я, самооцінку та можливості самореалізації.

Отже, вже з раннього віку діти засвоюють норми та уявлення про «правильну» поведінку для кожної статі під впливом сім'ї, школи, медіа та соціального оточення. Інститути соціалізації, через які особистість засвоює

норми та цінності, виконують функцію своєрідних «передавачів» соціального досвіду між поколіннями (Курдибаха, 2014).

«Родина, як відомо, є першим соціальним інститутом, а отже, має особливе значення для становлення життєвої компетентності дошкільника як особистості. У сім'ї надаються основи моральності, формуються норми поведінки, збагачується внутрішній світ дитини» (Аніщук, 2011). Сім'я, як ключове середовище становлення особистості дитини, є першою соціальною групою, з якою вона вступає у взаємодію. Саме в сім'ї задовольняються базові потреби дитини та закладаються фундаментальні риси її характеру та світогляду. (Олексюк, 2014). На початковому етапі свого життя дитина здебільшого перебуває в межах сімейного середовища, однак із часом вона долучається до нових соціальних осередків, таких як дошкільні заклади, школа, культурні установи та коло друзів. У міру дорослішання її соціальне оточення постійно розширюється, сприяючи подальшій соціалізації та формуванню нових навичок і установок (Руденко, 2014).

15

Коли діти переходять до шкільного віку, їхні гендерні уявлення починають закріплюватися на основі зовнішніх факторів, таких як освітні матеріали, вчительські настанови та соціальна взаємодія у колективі. Аналіз змісту шкільних підручників показує, що їхній ілюстративний матеріал відтворює гендерні стереотипи та культурні норми, які відображають усталену гендерну структуру суспільства. Ці стереотипи фіксують домінуючі моделі взаємодії між чоловіками та жінками, визначають характер їхньої присутності в публічній та приватній сферах, а також закріплюють стандартизовані уявлення про соціальні ролі, що приписуються кожній статі. (Гончарова, 2015).

«Підлітковий вік – віковий період, коли актуалізуються гендерні проблеми. Зміна тіла підлітка, поява в нього вторинних статевих ознак і еротичних переживань сприяють формуванню статевої ідентичності дорослої людини, у якій відповідність загальноприйнятим зразкам маскулінності чи фемінності відіграє провідну роль» (Боярин, 2015).

Загальноприйняті гендерні стереотипи впливають на те, як підлітки сприймають себе та інших, часто обмежуючи можливості для розвитку індивідуальних рис, які виходять за межі цих стереотипних рамок. Для багатьох

підлітків невідповідність усталеним уявленням про маскуліність або фемінність може стати джерелом тривоги, невпевненості в собі або навіть соціального виключення. Формування гендерної ідентичності відбувається через засвоєння культурно обумовлених гендерних стереотипів, які визначають статеві норми та ролі. У підлітковому віці цей процес набуває форми гендерного самовизначення, оскільки потребує складного, усвідомленого вибору гендерної позиції. Він виходить за межі простого ототожнення себе з певними моделями поведінки, охоплюючи глибші аспекти особистісного вибору та соціальної взаємодії. (Літвінова, 2010). Суспільство нерідко чинить тиск, вимагаючи від молоді дотримання типових гендерних ролей, що призводить до формування стійких гендерних установок, які можуть впливати на їхню подальшу поведінку, вибір професії тощо.

16

Водночас підлітковий вік — це період пошуку і експериментування, коли молоді люди можуть не лише приймати існуючі гендерні норми, а й критично їх переосмислювати. Серед різноманітних чинників, що впливають на формування гендерних стереотипів у підлітковому віці — таких як особистісні установки, взаємодія з однолітками, спілкування з дорослими та батьками, рівень розвитку когнітивної та інтелектуальної сфери, соціально економічні умови та культурні традиції — особливо вагому роль відіграють сучасні засоби масової інформації. ЗМІ, зокрема реклама, впливають на мотиваційну, емоційну та поведінкову сфери особистості. Підлітки є найбільш вразливою групою до такого впливу, оскільки саме в цей період активно формуються уявлення про типово чоловічі та жіночі моделі поведінки. (Прохоженко, 2015). Однак, завдяки впливу сучасних соціальних трендів, медіа та освітніх ініціатив, підлітки дедалі частіше стикаються з альтернативними моделями поведінки, які дають змогу розширити уявлення про маскуліність і фемінність. Це може сприяти більшій гнучкості у формуванні гендерної ідентичності, зменшенню впливу шкідливих стереотипів та розвитку толерантності у міжособистісних стосунках.

Таким чином, підлітковий вік є не лише часом формування статевої ідентичності, а й періодом, коли гендерні стереотипи можуть або закріпитися, або стати об'єктом критичного переосмислення.

Гендерна соціалізація — це складний та тривалий процес, який розпочинається з раннього дитинства й триває протягом усього життя. У ході цього процесу підлітки зазнають впливу різних соціальних інституцій, таких як сім'я, освітні заклади, засоби масової інформації та культурні традиції, що формують їхнє сприйняття гендерних ролей. Цей процес може мати як конструктивний вплив, сприяючи розвитку гендерної ідентичності та соціальних навичок, так і негативні наслідки, закріплюючи стереотипи та сприяючи виникненню дискримінаційних практик (Гребінчук, 2024).

17

Підтримка середовища, яке сприяє розвитку індивідуальності та поваги до різноманітності, є вирішальною для створення здорової гендерної ідентичності у молоді.

1.2 Агресивна поведінка у підлітків: типологія та психологічні особливості

«Підлітковий вік — час швидких змін — фізіологічних, психологічних, соціальних. Часто його називають «критичним», «зламним», або «перехідним» віком. Загальна характеристика підліткового віку варіює в різних теоріях залежно від їх основної ідеї» (Брецько, Бучмей, Тігор, 2022). Цей період знаменується не лише фізіологічними змінами, але й значними психологічними трансформаціями. Підлітки шукають власну ідентичність, часто відчуваючи емоційне напруження. Середовище, у якому вони знаходяться, значно впливає на їхній розвиток. Це спричиняє необхідність більшої уваги до їхніх потреб з боку батьків, вчителів та суспільства в цілому.

Підлітковий вік характеризується значною перебудовою раніше сформованих психологічних рис та появою нових особистісних утворень. У цей період відбувається становлення свідомої поведінки, а також формування базових морально-етичних цінностей та соціальних установок, які визначають майбутню взаємодію індивіда із суспільством. (Будикін, Будикін, Жигачев, 2013). Формування нових морально-етичних установок є важливим етапом становлення особистості підлітка. У цьому віці виникає потреба в самостійності, яка іноді є

причиною протиріччя та протистояння з оточенням. Такі ситуації можуть стати джерелом агресивних проявів.

Агресивна поведінка серед неповнолітніх у сучасному суспільстві набуває дедалі більшої поширеності, перетворюючись на звичне явище. Щодня тисячі людей стикаються з проявами підліткової агресії, однак лише небагато замислюються над факторами, які можуть обумовлювати таку

18

соціально неприйнятну поведінку.(Буюклі, 2021). Однією з причин агресивної поведінки є недооцінка її складності. Багато чинників впливають на формування таких моделей поведінки, починаючи від сімейного середовища і закінчуючи соціальним тиском. Сприйняття агресії як норми може погіршувати ситуацію, знижуючи здатність підлітків усвідомлювати наслідки своїх дій.

Людський розвиток зумовлений взаємодією багатьох чинників: середовищем (абіогенним, біогенним, соціальним), спадковістю, власне практичною діяльністю людини, вихованням, і саме тому виявити негативний вплив складніше насамперед тому, що вони становлять взаємодію різноманітних, неізолюваних чинників, які роблять великий внесок у розвиток агресивної поведінки (Канарова, Єрмолина, 2013). Ця багатофакторність ускладнює роботу з агресивною поведінкою. Розуміння кожного з цих чинників вимагає детального аналізу та індивідуального підходу до кожного випадку. Особливу увагу слід звернути на соціальні та психологічні аспекти, які часто залишаються поза увагою.

Для глибшого розуміння питання агресії серед підлітків необхідно чітко розмежувати поняття "агресія" та "агресивність". Аналіз наукових джерел свідчить, що існує багато підходів до трактування природи цього явища, кожен з яких пропонує власне пояснення причин його виникнення. У контексті досліджень агресії зазвичай виділяють два ключові поняття: агресивна поведінка, яка вказує на конкретні дії, спрямовані на завдання шкоди, та агресивність як стійку особистісну рису. Проблема агресивної поведінки у підлітковому середовищі є багатовимірним соціально-психологічним явищем, що потребує комплексного підходу для її розуміння та подолання (Буюклі, 2021).

«Доброякісна (біологічно адаптивна) агресія – реакція на погрозу вітальним інтересам індивіда, носить вибуховий характер, загасає, як тільки

зникає небезпека. Злоякісна агресія (біологічно неадаптивна) – це специфічна людська пристрасть до абсолютного панування над іншою живою істотою й

19

бажання руйнувати» (Качанова, 2010). Розмежування доброякісної та злоякісної агресії відіграє ключову роль у розробці ефективних заходів профілактики агресивної поведінки. Доброякісна, або адаптивна агресія, є природною реакцією на стресові ситуації та сприяє захисту особистих кордонів. Однак за несприятливих умов така форма агресії може трансформуватися в деструктивну поведінку, що проявляється в нанесенні шкоди іншим або собі. Тому своєчасне розпізнавання цих форм агресії є необхідним для запобігання негативним наслідкам у підлітковому середовищі.

Ф. Алан визначає агресію як внутрішню силу, що дозволяє людині протистояти зовнішнім впливам і долати перешкоди. Л. Бендер трактує агресію як тенденцію до зближення з об'єктом або, навпаки, до уникнення його. А. Басс розглядає агресію як реакцію, наслідком якої є нанесення болісних стимулів іншому організму. Натомість Вілсон описує агресію як фізичну дію або загрозу такої дії, спрямовану на обмеження свободи чи зниження генетичної пристосованості іншої особи (Деделюк, Томащук, 2016). Такі підходи до визначення агресії підкреслюють її багатогранність. Це явище включає як фізичні, так і емоційні аспекти, які можуть взаємодіяти між собою, посилюючи або пом'якшуючи прояви агресивності.

«Створюючи свій опитувальник, що диференціює прояви агресії і ворожості, А. Басс і А. Дарки виділили такі види реакцій:

1. Фізична агресія - використання фізичної сили проти іншої особи. 2. Непряма - агресія, обхідним шляхом спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована.
3. Роздратування - готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість).
4. Негативізм - опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв і законів. 5. Образа - заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні і вигадані дії.

20

6. Підозрілість - в діапазоні від недовіри і обережності по відношенню до

людей до переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду.

7. Вербальна агресія - вираз негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози). 8. Почуття провини - висловлює можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що від якої надходить зло, а також відчуються їм докори сумління» (Калинич, 2022).

Ця типологія є важливим інструментом для ідентифікації агресивних реакцій. Вона допомагає більш чітко розуміти природу конфліктної поведінки підлітків, а також дозволяє адаптувати корекційні стратегії.

«Агресивність же, як властивість особистості, має ситуативну або характерологічну особливості, що впливають на її статус у групі та соціальні ролі» (Мазоха, 2016). Прихильники соціологічного підходу, такі як А. Бандура та Г. Андрєєва, пояснюють агресивність як результат впливу моделей поведінки, що існують у навколишньому середовищі. Вони акцентують увагу на ролі процесу соціалізації, під час якого людина засвоює агресивні зразки поведінки через спостереження та наслідування дій інших, особливо в сімейному колі, серед однолітків та за допомогою медіа (Трофимчук, 2018). У цьому контексті важливо враховувати роль медіа і соціальних мереж у поширенні моделей агресивної поведінки. Підлітки, які часто спостерігають за агресією інших, можуть почати сприймати її як прийнятну форму поведінки.

У рамках діяльнісного підходу науковець А. Берковиц розглядає поняття «агресивність» з боку діяльнісних параметрів особистості, як готовність до агресивних, ворожих дій (Трофимчук, 2018). Бажання домінувати або досягти успіху може бути причиною агресивної поведінки, яка при відповідній корекції може бути спрямована на досягнення конструктивних цілей.

Згідно поведінкового підходу вчений Р. Трамбле акцентує увагу на розгляді агресивності з позиції поведінкових аспектів, різних видів

21

(Трофимчук, 2018). Поведінковий підхід дозволяє аналізувати конкретні форми прояву агресивності.

В. Клайн підкреслює, що агресивність може містити позитивні аспекти, які сприяють ефективній соціальній взаємодії. До таких «здорових» рис він відносить наполегливість, ініціативність, завзятість, прагнення до досягнення успіху та

здатність долати труднощі. Ці якості є характерними для лідерів і переможців, оскільки допомагають їм досягати поставлених цілей та впливати на оточення (Качанова, 2010). Цей погляд змінює традиційне уявлення про агресивність. Якщо вона спрямована на досягнення конструктивних цілей, то може стати позитивною силою у розвитку особистості.

Отже, агресія розглядається як форма поведінки, що проявляється у фізичних або словесних діях, які мають на меті завдати шкоди або дискомфорту іншим людям, об'єктам чи навіть самому собі. Вона може бути спрямована як на окремих суб'єктів (наприклад, іншу людину), так і на неживі об'єкти або загальну реальність, яка сприймається людиною.

Агресивність, у свою чергу, є стійкою рисою характеру або якістю особистості, яка виявляється через ставлення людини до оточуючого середовища. Вона відображає внутрішню схильність до проявів агресивної поведінки у взаємодії з соціумом, що може бути наслідком емоційного стану, особистісних особливостей або соціальних впливів. Іншими словами, агресивність формується як певна внутрішня установка, яка впливає на те, як людина реагує на різноманітні життєві ситуації, часто через призму конфлікту чи напруження.

Як зазначалося у попередньому розділі, школа продовжує відігравати ключову роль у соціальному середовищі підлітків, так само як і в молодшому шкільному віці. Зовнішні умови розвитку тісно взаємодіють із внутрішніми змінами, що відбуваються в особистості дитини. Завдяки вищому рівню психічного та особистісного розвитку порівняно з молодшими школярами, у підлітків відбуваються суттєві зміни у структурі та взаємодії основних мотиваційних тенденцій, що визначають їхню поведінку та формування

22

життєвих цінностей.(Брецко, Бучмей, Тігор, 2022). Це підкреслює важливість якісної роботи школи як основного середовища соціалізації підлітків. Школа може стати як простором для підтримки розвитку, так і джерелом додаткових конфліктів.

«Однозначно, що середовище, спосіб життя, стиль і коло спілкування розвивають і закріплюють певний тип поведінки. Таким чином, негативне ставлення у деяких сім'ях є причиною виникнення грубості, відчуження, бажання робити все на зло. Це створює умови для появи демонстративної

агресивності й непокори» (Козак, 2018).

На думку фахівців, поряд із впливом оточення та освітніх установ значну роль у формуванні поведінки молоді відіграють засоби масової інформації. Зміст медіапродукції, яку споживають підлітки, часто є одним із найпотужніших факторів, що впливають на їхній психічний та фізичний стан. Одним із ключових механізмів розвитку агресивності серед підлітків є спостереження за агресивними діями інших, що формує моделі поведінки, які вони можуть наслідувати в реальному житті (Козак, 2018). Таким чином, роль медіа в сучасному світі важко переоцінити. Воно здатне як посилювати агресивні тенденції, так і сприяти їхній корекції через позитивні моделі поведінки.

Ці соціальні виклики особливо загострюються в період, коли підлітки прагнуть знайти власну ідентичність, виходячи за межі звичного кола сім'ї та класу. У цьому прагненні вони нерідко зіштовхуються з протиріччями між очікуваннями дорослих і власними уявленнями про самореалізацію, що стає підґрунтям для конфліктів і навіть проявів агресії. Взаємозв'язок між соціальними та культурними викликами і формуванням поведінкових моделей підлітків потребує уваги не лише з боку педагогів, а й з боку батьків і ширшого соціуму.

У підлітковому віці формується специфічний комплекс потреб, що проявляється у прагненні знайти своє місце в соціумі однолітків, розширити коло спілкування за межі шкільного класу та сім'ї, а також долучитися до

23

активного сучасного життя. Ці потреби стають важливими чинниками соціальної самореалізації підлітків та їхньої інтеграції в суспільство. (Белякова, Шовкова, 2018). Таке прагнення до соціального визнання нерідко стає основою конфліктних ситуацій. Підлітки часто намагаються проявити себе через агресивну поведінку, якщо не знаходять інших способів самореалізації.

Часті прояви духовної спустошеності, егоїзму, інфантилізму та втрата підлітками почуття відповідальності призводять до деформації їхньої нормативно-ціннісної сфери, що викликає занепокоєння у батьків, педагогів і потребує посиленої уваги з боку науковців. Перехідний етап від дитинства до дорослості супроводжується гострими кризами та внутрішніми конфліктами, часто набуваючи драматичного характеру. У цей період найяскравіше проявляються суперечливі тенденції особистісного розвитку, які можуть

впливати як на становлення позитивних якостей, так і на формування деструктивних моделей поведінки (Булах, 2004). Брак підтримки у цей складний період може сприяти загостренню негативних тенденцій у їхній поведінці.

Фізіологічні та психічні зміни, що відбуваються у підлітковому віці, зумовлюють появу специфічних поведінкових реакцій, таких як прагнення до самостійності та звільнення від контролю дорослих, потреба у самореалізації, активне спілкування з однолітками, а також залучення до захоплень та цікавих занять. Ці реакції можуть провокувати розвиток агресії, негативізму та підвищеної конкуренції у взаємодії з оточенням. Внаслідок цього у підлітків часто виникають труднощі в навчанні, конфлікти з друзями, батьками та вчителями, що потребує особливої уваги з боку педагогів та психологів для корекції їхньої поведінки (Сорочинська, 2021). Ці реакції є природними для вікового етапу, але вони потребують контролю і спрямування з боку дорослих. Відсутність підтримки може посилювати негативні аспекти.

«Агресивні підлітки, при всій відмінності їх особових характеристик і особливостей поведінки, відрізняються деякими загальними рисами. До таких

24

рис відноситься бідність ціннісних орієнтацій, їх примітивність, відсутність захоплень, вузькість і нестійкість інтересів. У цих дітей низький рівень інтелектуального розвитку, підвищені навіюваність, копіювання, недорозвиненість етичних уявлень. Їм властива емоційна грубість, озлобленість, як проти однолітків, так і проти дорослих» (Папуша, 2012). Ці риси є наслідком як індивідуальних особливостей, так і впливу середовища. Корекційна робота має бути спрямована на зміну цих базових установок.

Деякі підлітки схильні до забіякуватості, демонструють жорстокість та агресивність, а також можуть піддаватися впливу оточення, що підвищує ризик їхнього залучення до вуличних злочинних угруповань. У цей період особливо помітні прояви деструктивної поведінки, зокрема потяг до паління, крадіжок, обману та інших антисоціальних дій, що є наслідком нестабільності особистісного розвитку та потребує профілактичних заходів з боку дорослих (Белякова, Шовкова, 2018). Ці деструктивні тенденції потребують як соціального втручання, так й індивідуальної роботи з кожним підлітком. Важливо надавати їм альтернативні можливості для самореалізації.

«Наслідки агресивної поведінки підлітків можуть бути найрізноманітнішими: конфлікти з однолітками, батьками та вчителями; зниження рівня ефективності освітнього процесу; дезадаптованість підлітків; асоціальні прояви поведінки підлітків у дорослому віці; формування різних видів та форм девіантної поведінки тощо» (Сорочинська, 2021).

Як зазначалося раніше, агресивність особистості може розглядатися як з негативної, так і з позитивної точки зору, не завжди маючи антисоціальну спрямованість. У багатьох випадках агресивність виступає природною реакцією на зовнішні обставини та може мати конструктивний характер. Кожен із підходів до вивчення цього феномену наголошує на багатофакторній природі агресивності, що зумовлює різний рівень її проявів. Це розуміння є важливим для розробки ефективних профілактичних і корекційних заходів, спрямованих на регулювання агресивної поведінки та її конструктивне спрямування в соціально прийнятні форми діяльності (Трофимчук, 2018).

25

1.3 Взаємозв'язок гендерних установок і агресивної поведінки в підлітковому віці

Досліджень, що безпосередньо розглядають процеси функціонування гендерних стереотипів у реальному часі, проведено небагато. Винятком є дослідження Моста та співавторів (Most et al.), які використали слухову парадигму Струпа (Stroop), де молоді дорослі та учні третього класу (приблизно 9 років) визначали стать голосів, що вимовляли чоловічі й жіночі імена, а також стереотипно чоловічі (футбол), жіночі (макіяж) і нейтральні (папір) слова. У результаті виявили, що діти й дорослі реагували повільніше, коли стать голосу не збігалася зі стереотипом, асоційованим із вимовленим словом (наприклад, макіяж у виконанні чоловічого голосу або футбол — жіночого), або зі статтю власного імені (чоловічий голос для імені Сінді, жіночий — для Джейсона) (Siyanova-Chanturia, Warren, Pesciarelli, Cacciari, 2015). Це свідчить про те, що приховані гендерні асоціації формуються вже у дітей віком 8–9 років.

Варто зазначити, що дане дослідження не деталізує, як саме

встановлювалася стереотипність різних типів слів (іменників, прикметників, дієслів тощо), і не контролює лексичні особливості, які могли б вплинути на швидкість обробки інформації (наприклад, частотність і довжина слова). Проте, ці результати дають уявлення про розвиток гендерної стереотипної поведінки у дітей, зокрема, що автоматична стереотипізація вкорінюється з раннього віку та міцно закріплюється приблизно до 11 років.

Гендерні стереотипи використовуються не тільки для характеристики інших, але й для самоопису. Процес самостереотипізації може впливати на ідентичність людей у напрямку, який відповідає стереотипам. Гендерні стереотипи формують очікування щодо індивідів, впливаючи на їхнє самосприйняття та поведінку в різних соціальних контекстах (Sekowski, de

26

Figueora, Rossier, Klinkosz, Halberstadt, Siuta, Pramila, 2014). Стереотипні характеристики можуть бути інтерналізовані і стати частиною гендерної ідентичності людини, що є важливим аспектом самосприйняття. Діти з раннього віку дізнаються про гендерні стереотипи з найближчого соціального оточення та медіа, а також засвоюють, як поводитися відповідно до гендерних очікувань. Цей процес соціалізації продовжує впливати на людей у дорослому віці, і, як показують дослідження, самоопис чоловіків та жінок часто відрізняється відповідно до стереотипних уявлень (Hentschel, Neilman, Peus, 2019).

Соціальні чинники, що зумовлюють агресивну поведінку підлітків, залишаються незмінними й сьогодні, як і десять років тому. Основний вплив на формування агресивності продовжують чинити сім'я, однолітки, освітня система та засоби масової інформації. Однак сучасні зміни торкнулися всіх цих агентів соціалізації, особливо у зв'язку з лібералізацією цінностей, трансформацією форм комунікації та стрімким розширенням інформаційного простору завдяки поширенню Інтернету. Соціальні мережі набувають дедалі більшого значення в процесі соціальної адаптації підлітків, надаючи їм можливість вирішувати актуальні психологічні проблеми, такі як потреба в самореалізації, пошук підтримки у дружніх стосунках, формування життєвих цілей та отримання схвалення з боку соціального оточення (Козак, 2018).

«Агресивність формується переважно у періоді дитинства, коли відбувається процес інтеграції підлітка в суспільство. Саме цей вік ідеально

підходить для профілактики і корекції» (Чухрай, 2017).

Психологічне значення гендерних установок і стереотипів відбувається в їхньому впливі на формування особистісних якостей, поведінки та навіть на сприйняття себе. Гендерні стереотипи пов'язані з когнітивними процесами, оскільки ми маємо різні очікування щодо жіночої та чоловічої поведінки, а традиційні гендерні ролі допомагають підтримувати гендерні стереотипи, наприклад, що чоловіки мають бути авантюристами, наполегливо агресивними, незалежними та орієнтованими на завдання, тоді як жінки –

27

розглядається як більш чутлива, ніжна, залежна, емоційна та орієнтована на людей (Crespi, 2004). Якщо, наприклад, дівчина виросла з переконанням, що її «належне» місце — це роль турботливої матері та домогосподарки, це може вплинути на її кар'єрні амбіції, самооцінку та стійкість до викликів. Хлопці, які з раннього віку орієнтуються на «сильну» і «рішучу» поведінку, можуть сприймати емоційність або проявляти вразливість як слабкість, що обмежує їх емоційний розвиток і негативно впливає на стосунки з іншими людьми.

Важливим аспектом є те, що гендерні установки і стереотипи впливають на різні форми агресивної поведінки. Наприклад, агресія у хлопців часто приймається навіть "нормальною" поведінкою, тоді як від дівчат очікується, що вони будуть більш стриманими, уникаючими конфліктів. Гендерна соціалізація чоловіків може сприяти наступним проявам агресії через заохочення конкурентності та культури маскулінності (Nicholls, Greaves, Greig, Moretti, 2009). Крім того, гендерні установки можуть сприяти посиленню вербальної або фізичної агресії серед хлопців, тоді як дівчата більше спілкуються до непрямой (опосередкованої) агресії — пліток, ігнорування, соціальної ізоляції опонентів. Особи, які сильно ідентифікують себе зі своєю гендерною групою, вважають надзвичайно загрозовим бути сприйнятими як нетипові її представники (Ellemers, 2018).

Таким чином, гендерні установки та стереотипи мають глибоке психологічне значення, оскільки вони не тільки регулюють поведінку, але й доповнюють загальну структуру особистісної ідентичності. «Гендерні стереотипи впливають не лише на особисте життя тієї чи іншої людини, але й на гармонізацію соціальних відносин і життєвого простору в цілому» (Фалько,

2015). Розуміння цих механізмів є надзвичайно важливим для роботи психологів, педагогів і соціальних працівників, які можуть надавати підтримку в подоланні гендерних обмежень і сприяти розвитку більш гармонійних моделей поведінки у підлітках.

Ці дані важливі для розуміння взаємозв'язку між гендерними установками та агресивною поведінкою у підлітковому віці. Враховуючи, що

28

автоматичне закріплення гендерних стереотипів формується з раннього дитинства, можна припустити, що більш укорінені гендерні установки можуть підсилювати агресивні прояви в підлітків, особливо в ситуаціях, де вони відчують невідповідність власним або соціально закріпленим гендерним уявленням. Гендерні стереотипи прояву агресії формуються під впливом культурних, соціальних, історичних та інших факторів (Турубарова, Бобилева, 2024). Відтак, порушення традиційних гендерних ролей може слугувати тригером для агресії, оскільки підлітки, особливо ті, хто глибше засвоїв стереотипні уявлення, можуть гостріше реагувати на нестандартну поведінку в межах своєї гендерної групи або серед представників протилежної статі. Гендерні стереотипи прояву агресії – це складне та багатогранне соціально психологічне явище. Серед психологічних шляхів подолання гендерних стереотипів можна виділити зміну переконань, розвиток нових навичок, підвищення самооцінки, створення підтримуючого середовища та ін. (Турубарова, Бобилева, 2024).

Висновки до 1 розділу

Гендерні установки є складним соціально-психологічним феноменом, який формується під впливом культурних норм, соціальних інститутів та процесів соціалізації. Вони відображають соціокультурні очікування щодо поведінки, рис характеру та соціальних ролей чоловіків і жінок. При цьому гендерні установки не є природженими, а формуються в процесі соціалізації через засвоєння культурних норм та стереотипів.

Основними механізмами формування гендерних установок виступають соціалізація та інтерналізація, які починають діяти з раннього дитинства через

вплив сім'ї, школи, медіа та інших соціальних інститутів. У підлітковому віці ці установки особливо актуалізуються та можуть стати джерелом внутрішніх

29

конфліктів, оскільки в цей період відбувається активне становлення гендерної ідентичності та переосмислення засвоєних раніше норм поведінки. Агресивна поведінка підлітків має складну природу і проявляється у різних формах - від фізичної до вербальної агресії. Вона може виконувати як деструктивну, так і адаптивну функцію в процесі розвитку особистості. Важливо розуміти, що агресія часто є реакцією на фрустрацію потреб підлітка, зокрема потреби в самоствердженні та визнанні, які особливо гостро проявляються в цьому віці.

Дослідження показують тісний взаємозв'язок між гендерними установками та проявами агресивної поведінки. Стереотипні уявлення про "належну" поведінку для кожної статі можуть як провокувати агресію, так і визначати її форми. Порушення традиційних гендерних ролей може викликати агресивну реакцію як форму захисту усталених гендерних норм.

Соціальні зміни та вплив сучасних медіа створюють нові виклики у формуванні гендерної ідентичності підлітків, що може посилювати прояви агресивної поведінки як форми адаптації до цих змін. Інтернет та соціальні мережі надають підліткам нові платформи для самовираження, але водночас можуть підсилювати вплив гендерних стереотипів та створювати додаткові джерела соціального тиску.

Для ефективної профілактики та корекції агресивної поведінки підлітків необхідно враховувати вплив гендерних установок та працювати над формуванням більш гнучких моделей гендерної поведінки. Важливо створювати середовище, яке підтримує індивідуальний розвиток особистості незалежно від статі, та допомагає підліткам знаходити конструктивні способи самовираження та вирішення конфліктів. Це передбачає роботу не лише з самими підлітками, але й з їхнім соціальним оточенням - батьками, вчителями, однолітками - для формування більш толерантного ставлення до різноманітних проявів гендерної ідентичності.

Розуміння взаємозв'язку між гендерними установками та агресивною поведінкою дозволяє розробляти більш ефективні стратегії психологічної

30

допомоги підліткам, які враховують як індивідуальні особливості, так і соціокультурний контекст їхнього розвитку. При цьому важливо пам'ятати, що зміна глибоко вкорінених гендерних установок - це тривалий процес, який вимагає системного підходу та залучення різних соціальних інститутів.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК НА АГРЕСИВНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ

2.1 Програма, етапи та методичний інструментарій емпіричного дослідження

Відповідно до загальної мети роботи – з'ясувати, як гендерні установки впливають на прояви агресивної поведінки підлітків і які саме форми агресії можуть бути зумовлені гендерними стереотипами – було сформульовано основні емпіричні завдання. Вони передбачають розробку відповідної програми дослідження, підбір валідного інструментарію для оцінки як гендерних установок, так і різних проявів агресивної поведінки, здійснення вимірювань, аналіз отриманих показників та формулювання рекомендацій.

Програма дослідження передбачала послідовну реалізацію трьох основних етапів: підготовчо-організаційного, основного (збір даних) і підсумкового (аналіз та інтерпретація результатів).

На підготовчо-організаційному етапі було проведено аналіз теоретичних джерел, вивчено вітчизняну та зарубіжну літературу з проблеми гендерних стереотипів та їх впливу на поведінку підлітків, узагальнено сучасні уявлення про структуру агресивної поведінки. Було прийнято рішення застосувати дві методики для вимірювання гендерних установок: Опитувальник гендерних установок (ОГУ) в адаптації Т. О. Костіної (2021) і Gender-Stereotyped Attitude Scale for Children (ГСУД). Для діагностики агресії обрано Опитувальник Басса-Даркі та Тест руки Вагнера. Сформовано вибірку із 35 підлітків приватної школи «Стаді Екедемі» (м. Київ) віком 12-15 років, серед яких 21 дівчина і 14 хлопців. Підготовлено Google-форму для опитувальників та

електронну версію карток Тесту руки Вагнера для проведення дослідження в онлайн-форматі.

На основному етапі відбувався збір даних. Учасникам було надіслано посилання на Google-форму, що містила блоки «Опитувальник гендерних установок» (ОГУ), «Gender-Stereotyped Attitude Scale for Children» (ГСУД), «Тест руки Вагнера» (РВ) та «Опитувальник Басса-Даркі». Респонденти, заздалегідь поінформовані про мету й добровільність участі, заповнювали форму в зручний час протягом обумовленого періоду. При формуванні висновків дані за рівнем агресії співставлялись з показниками гендерних стереотипів та окремо вивчались відмінності між хлопцями і дівчатами.

На підсумковому аналітично-інтерпретаційному етапі результати всіх методик було зведено у єдину базу даних. Статистична обробка даних виконувалась у програмі SPSS і включала описову статистику, тести на нормальність розподілу, порівняльний аналіз (t-критерій Стьюдента), кореляційний аналіз (Пірсон/Спірмен) та Chi-square (χ^2) за необхідності. Інтерпретація результатів передбачала зіставлення отриманих статистичних показників з теоретичними гіпотезами про можливе посилення агресії в підлітків з високими гендерними стереотипами та виявлення переважаючих форм агресії у підлітків із традиційними поглядами на статеві ролі.

Методичний інструментарій дослідження включав чотири методи. Опитувальник гендерних установок (ОГУ) в адаптації Т. О. Костіної складається з 20 тверджень, оцінюваних за 4-бальною шкалою. Максимальний бал 80, мінімальний 20. У методиці були запропоновані нормативні значення: «дуже високий» (66–80), «високий» (51–65), «середній» (36–50), «низький» (20–35). Високий показник балів свідчить про сильну прихильність до традиційних гендерних норм та відсутність прагнення їх перегляду. Gender Stereotyped Attitude Scale for Children (ГСУД) перевіряє, наскільки підліток вважає конкретні дії чи професії характерними лише для чоловіків, лише для жінок, або ж «для обох». У тих випадках, коли відповідь збігалася зі стереотипним розподілом, нараховувався бал як показник «стереотипного

33

мислення». Отже, що більше таких збігів відзначалося, то вище був рівень стереотипних уявлень респондента.

Опитувальник агресивності Басса-Даркі дозволяє оцінити такі форми агресії, як фізична, вербальна, непряма, негативізм, образа, підозрілість,

роздратування, відчуття провини. Кожна субшкала має свій підсумковий бал, що визначає вираженість відповідної форми агресії. Тест руки Вагнера (РВ) включає 9 зображень руки в різних положеннях та 1 «порожнє» зображення. Відповіді респондента відносять до однієї з 11 категорій: Агресія, Вказівка, Страх, Емоція, Комунікація, Залежність, Демонстративність, Інвалідність, Активна безособовість, Пасивна безособовість, Опис. Індекс схильності до відкритої агресії визначається різницею між середніми оцінками «Агресивних» категорій та «просоціальних» за формулою (рис.2.1).

$$I = \frac{(\text{Агресія} + \text{Вказівка})}{2} - \frac{(\text{Емоції} + \text{Комунікація} + \text{Залежність})}{3}.$$

Рис.2.1. Індекс схильності до відкритої агресії

Описана програма одночасно охоплює чотири різнопланові методики, що дає змогу комплексно вивчати як свідомі (опитувальні), так і неусвідомлювані (проективні) аспекти гендерних установок і агресії. Онлайн формат проведення сприяє швидкому збору даних та їх безпечному зберіганню, а поєднання методів дозволяє виявити приховані стереотипи й різні форми агресивної поведінки. Отримані результати слугують базою для розроблення рекомендацій щодо зниження негативних впливів традиційних уявлень та профілактики агресії у підлітків.

2.2 Аналіз результатів дослідження впливу гендерних установок на агресивну поведінку підлітків

34

Аналіз результатів дослідження впливу гендерних установок на агресивну поведінку підлітків засвідчує, що застосування комплексного інструментарію дозволило виявити як загальні закономірності, так і специфічні відмінності у сприйнятті традиційних гендерних переконань і агресивних проявах.

На початку розглянемо результати зібрані за тестом руки Вагнера (РВ). В подальшому описи позначення РВ використовується для позначення індексу схильності до агресії, який обчислюється за формулою яка вказана на рис.2.1.

Згідно з узагальненими даними, наведеними в таблиці 2.1, змінна «РВ» має

середнє значення 0,87 і стандартне відхилення 0,999; показники Skewness (0,133) та Kurtosis (–0,062) свідчать про незначну правобічну асиметрію та практично відсутній ексцес. Гістограма (Рис. 2.2) демонструє, що розподіл «РВ» загалом наближений до нормального, хоча невеликий «хвіст» свідчить про певні відхилення від теоретичної кривої Гауса.

Таблиця 2.1.

Описова статистика за змінною «РВ»

Показник	РВ
Mean (середнє)	0,87
Std. Deviation (SD)	1,00
Skewness	0,13
Kurtosis	–0,06

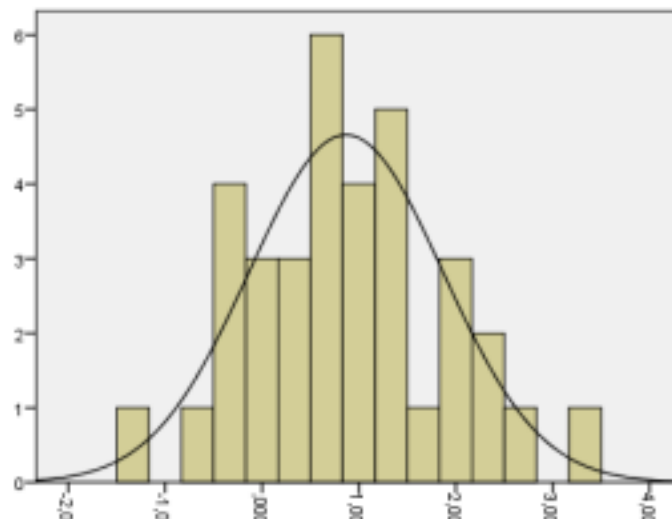

Рис.2.2. Гістограма показників за Тестом руки Вагнера

35

За методикою опитувальник гендерних установок (ОГУ) отримані описові статистики представлені в табл. 2.2. Як можна бачити з табл. 2.2, спостерігається середнє значення 34,89 за досить великого стандартного відхилення (11,179), що відображає значну варіабельність відповідей. Показники Skewness (0,526) і Kurtosis (–0,617) вказують на помірну правобічну асиметрію та «плоский» розподіл, що узгоджується з гістограмою (Рис. 2.3), де видно широкий діапазон балів і переважання середніх–вищих значень. Для ОГУ було встановлено нормативне середнє значення 43 бали; респонденти, які набирали понад 43 бали,

потрапляли до групи з високими традиційними установками, а ті, хто набирали менше – до групи з низькими установками.

Таблиця 2.2.

Описова статистика за змінною «ОГУ»

Показник	ОГУ
Mean (середнє)	34,89
Std. Deviation (SD)	11,18
Skewness	0,53
Kurtosis	–0,62

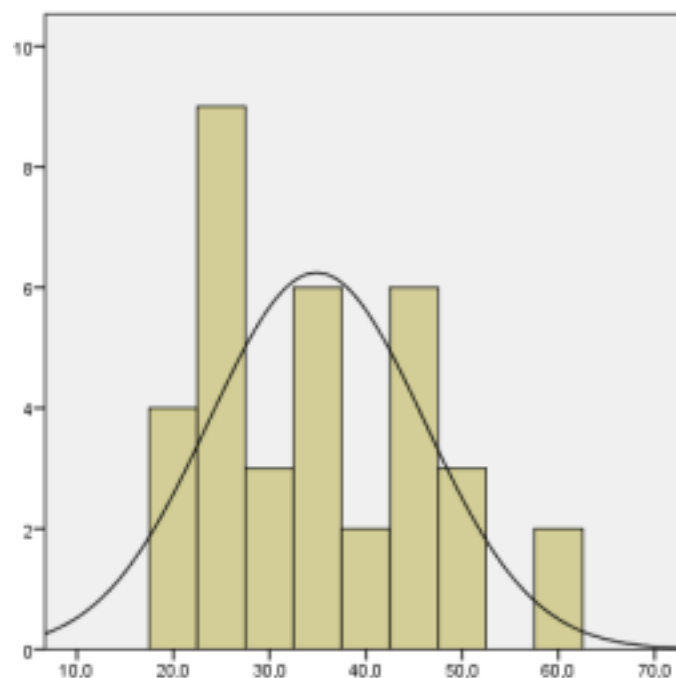

Рис.2.3. Гістограма розподілу балів за шкалою ОГУ (Опитувальник гендерних установок)

36

Описова статистика за шкалою Гендерних стереотипних установок для дітей (ГСУД) середнє становить 16,17 при стандартному відхиленні 6,138; показники Skewness (–0,133) і Kurtosis (–1,058) свідчать про слабку лівобічну асиметрію та «згладжений» пік (див. табл. 2.1). Гістограма (Рис. 2.4) вказує на скупчення значень ближче до середніх і вищих балів, що свідчить про формування в більшості підлітків певного рівня конкретних гендерних стереотипів щодо розподілу діяльності. Для ГСУД, де нормативних значень не встановлено, застосовано поділ за середнім значенням, що дозволило сформувати

дві підгрупи – «вище середнього» та «нижче середнього» рівня стереотипного мислення.

Таблиця 2.3.

Описова статистика за змінною «ГСУД»

Показник	ГСУД
Mean (середнє)	16,17
Std. Deviation (SD)	6,14
Skewness	–0,13
Kurtosis	–1,06

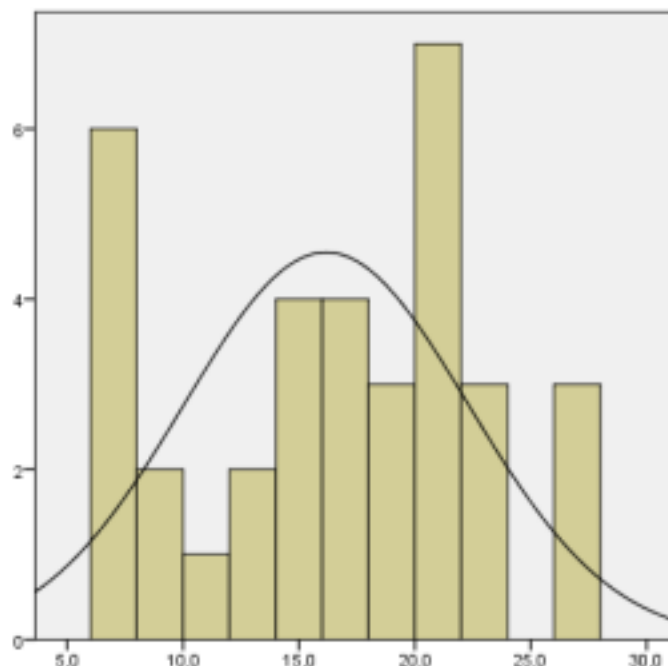

Рис.2.4. Гістограма результатів за ГСУД (Gender-Stereotyped Attitude Scale for Children)

37

Аналіз кореляційної узгодженості між двома показниками гендерних установок (ОГУ і ГСУД) засвідчив їх високий позитивний зв'язок. Зокрема, за даними кореляції Спірмена (табл. 2.4) коефіцієнт склав 0,646 ($p < 0,01$), що свідчить про достовірну та доволі сильну асоціацію між цими двома змінними.

Таблиця 2.4.

Кореляція за Спірменом між ОГУ та ГСУД

Методики	Методика /кореляція	p (2-tailed)
----------	---------------------	--------------

	Шкала Гендерних стереотипних установок (ГСУД)	
Опитувальник гендерної ідентичності (ОГУ)	0,646**	0,000

Отримане значення коефіцієнта ($R_s = 0,646$) означає, що респонденти, які отримують вищі бали за ОГУ (загальні гендерні установки), зазвичай мають і високі показники за ГСУД (конкретні стереотипні уявлення про поділ діяльності). Це підтверджує узгодженість обох методик щодо оцінки гендерних стереотипів і свідчить про те, що гендерні установки мають глибоко вкорінений характер. Вищий рівень традиційних гендерних переконань тісно пов'язаний із посиленням сприйняття діяльності як «чоловічої» або «жіночої».

З огляду на високу узгодженість результатів за ОГУ та ГСУД, було створено спільну шкалу стереотипів шляхом об'єднання результатів цих двох методик. Отримана спільна шкала дозволяє віднести респондентів до груп з високим або низьким рівнем гендерних установок, що суттєво спрощує подальший аналіз впливу традиційних гендерних переконань на агресивну поведінку.

Однак, є певна різниця між шкалами ОГУ та ГСУД не дивлячись на їх узгодженість. Статевий аналіз показників рівня гендерної упередженості за шкалою ОГУ (табл. 2.5) виявив достовірну різницю між хлопцями та дівчатами. Середній бал у хлопців склав 41,1, тоді як у дівчат – 30,8 ($p < 0,05$), що свідчить про специфіку проявів гендерних упереджень залежно від статі.

38

Ймовірно, це зумовлено відмінностями у вихованні та соціальному тиску, які формують різні очікування щодо гендерних ролей.

Таблиця 2.5.

Статеві відмінності за шкалою ОГУ

Стать	Середній бал рівня гендерної упередженості	N	Рівень достовірності t критерію Стюдента
Дівчата	30,8	21	< 0,05

Хлопці	41,1	14	
--------	------	----	--

Подальший аналіз передбачав порівняння агресивної поведінки за даними опитувальника Басса – Даркі між групами із сильними та слабкими гендерними установками.

До групи із сильними гендерними установками ми відносили досліджених, які отримали значення більше 16,17 балів за опитувальником ГСУД та значення вище 34,89 за шкалою ОГУ (середнє значення, Т.О. Костіна). Відповідно, до групи осіб із слабо-сформованим гендерним стереотипом ми віднесли досліджених, які отримали більш низькі значення. Порівняння середніх значень в двох виділених групах здійснювалось на основі t-критерію Стюдента та представлено в табл. 2.6.

Як видно з табл. 2.6, респонденти з високим рівнем гендерних стереотипів демонстрували в середньому 64,5 балів за шкалою вербальної агресії, у той час як у групі з низьким рівнем – 52,9 балів; різниця була статистично значущою ($p < 0,05$). Схожий ефект спостерігався і за шкалою негативізму, що свідчить про посилену схильність до конфліктної поведінки у підлітків із високими традиційними установками.

Таблиця 2.6.

Порівняння вербальної агресії (ВА) та негативізму (Н) за рівнем гендерних стереотипів

Група (стереотип)	Вербальна агресія	Негативізм	p-значення за t критерієм Стюдента
Високий	64,5	64,7	$< 0,05$
Низький	52,9	46,7	$< 0,05$

Якщо розглядати окремо шкали ОГУ та ГСУД, то кореляційний аналіз (див. табл. 2.7) виявив, що високі показники гендерних стереотипів, визначених за ГСУД, позитивно корелюють із вербальною агресією ($r = 0,41$, $p < 0,05$) та негативізмом ($r = 0,38$, $p < 0,05$), тоді як за шкалою ОГУ значущий зв'язок встановлено лише із вербальною агресією ($r = 0,32$, $p < 0,05$). Це можна пояснити

тим, що шкала Гендерних стереотипних установок, яка побудована на основі стереотипного розмежування діяльності є більш точним інструментом для дослідження гендерних установок і їх впливу на рівень та форми агресії.

Таблиця 2.7.

Кореляції гендерних установок із показниками агресії (N = 35)

Показник	r (ОГУ)	p (ОГУ)	r (ГСУД)	p (ГСУД)
Вербальна агресія	0,32	< 0,05	0,41	< 0,05
Негативізм	0,21	> 0,05	0,38	< 0,05

Однак, аналіз даних проєктивного Тесту руки Вагнера не дав статистично значущого зв'язку з рівнем гендерних стереотипів, що свідчить про відсутність кореляції між цими показниками. Це дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на узгодженість опитувальних методик, проєктивні методи в даному дослідженні не виявили взаємозв'язку між гендерними установками та неусвідомленими проявами агресії.

Крім того, аналіз інших шкал опитувальника агресивності Басса–Даркі, зокрема шкал фізичної агресії, непрямой агресії, дратівливості, схильності до підозр, образи та відчуття провини, не виявив статистично значущих кореляцій з показниками гендерних установок. Це свідчить про те, що окремі аспекти агресивної поведінки, які вимірюються за допомогою цих шкал, не залежать від рівня традиційних гендерних переконань. Подібно до даних, отриманих за проєктивним Тестом руки Вагнера, де кореляційний зв'язок із гендерними стереотипами також не був встановлений, можна зробити висновок, що лише певні форми агресії (зокрема, вербальна агресія та

40

негативізм) пов'язані з традиційними гендерними установками, а інші аспекти агресивності є незалежними від цих установок.

Отримані дані, про відсутність зв'язку між гендерними стереотипами індексом схильності до агресії Тесту руки Вагнера може бути пояснена особливістю обстеженої вибірки. Так, у вибірці були відсутні опитані з дуже сильними гендерними стереотипами. Отримані зв'язки про більш високий рівень

вербальної агресії та негативізму – стосується опитаних, які мають рівень сформованості гендерних стереотипів вище середнього.

Таким чином, проведений статистичний та кореляційний аналіз підтвердив, що між високим рівнем традиційних гендерних установок і проявами вербальної агресії та негативізму існує достовірний зв'язок. Кореляційні показники свідчать, що підлітки, які мають відносно високий рівень стереотипного мислення, зазнають посилених словесних форм конфліктної поведінки та негативних емоційних реакцій. Це може свідчити про те, що традиційні уявлення про «належну» поведінку для чоловіків і жінок виступають як додатковий чинник, який сприяє розвитку вербального тиску і протидії усталеним нормам у соціальній взаємодії. Кореляція з вербальною агресією та негативізмом вказує на потенційне використання агресивних стратегій як механізму «відстоювання» власних позицій або реагування на соціальний тиск.

Водночас виявлені закономірності не свідчать про те, що кожен підліток із високим рівнем гендерних стереотипів неодмінно проявляє агресію, а лише демонструють тенденцію, за якою традиційні переконання можуть посилювати словесну агресію та негативні емоційні реакції. Отримані результати мають як наукове, так і практичне значення, оскільки вони відкривають можливість розробки профілактичних заходів, спрямованих на пом'якшення впливу традиційних гендерних переконань на вербальну агресію та негативізм, а також на формування більш конструктивних стратегій взаємодії у підлітковому середовищі.

41

2.3 Тренінг на розвиток рольової толерантності та зменшення гендерних стереотипів у підлітків

- **Цільова аудиторія:** Підлітки 12–15 років, група 12–20 осіб. •

Тривалість: 2–3 зустрічі по 90 хвилин кожна (за потреби можна об'єднати в один тривалий тренінг із перервами).

- **Мета тренінгу:**

1. Зменшити вплив традиційних гендерних стереотипів на сприйняття професій, видів діяльності та поведінкових моделей.

2. Сформувати толерантніше ставлення до різноманітних «нетипових» ролей, незалежно від статі.

3. Розвинути навички конструктивної взаємодії без опори на застарілі стереотипні уявлення.

ТРЕНІНГ №1

Структура зустрічі (90 хвилин):

- 1. Вступ (10 хвилин)**
- 2. Основний блок (60 хвилин)**
- 3. Підсумок і рефлексія (20 хвилин)**

1.1 Вступ (10 хвилин)

Мета: Сприяти знайомству та запам'ятовуванню імен, а також розкрити емоційний стан учасників через образну асоціацію з погодою, що сприяє створенню довірчої атмосфери для подальшої роботи.

Матеріали:

- Фліпчарт або дошка, маркери.

42

Хід:

1. Привітання та коротке пояснення мети вправи.

- Ведучий повідомляє, що метою вправи є знайомство та створення позитивної атмосфери в групі через образну асоціацію з погодою, яка відображає поточний настрій або особистісні риси.

2. Інструктаж щодо вправи «Моє ім'я і моя погода».

- Ведучий просить кожного учасника подумати, яку погоду він асоціює із собою зараз (наприклад, сонячну, дощову, хмарну, штормову тощо).

Представлення учасників.

- По черзі кожен учасник називає своє ім'я та пояснює, яку погоду обрав і чому (наприклад: «Я – Марія, і я асоціюю себе із сонячною погодою, бо завжди прагну приносити тепло і радість»).

4. Спільне обговорення.

- Ведучий задає запитання, наприклад: «Що може змінити вашу “погоду” на краще?» або «Як ви вважаєте, чому саме така погода відповідає вам?».

1.2 Основний блок (60 хвилин)

Вправа 1: «Стереотипне чи не стереотипне?»

Мета: Виявити початковий рівень гендерних стереотипів у групі.

Матеріали:

- Картки із професіями/видами діяльності (Додаток Е): – **Професії:** шеф-кухар, інженер, вихователь у дитсадку, автомеханік, секретар, лікар-хірург, поліцейський, стюардеса, архітектор, програміст, домогосподар(ка), учитель початкових класів, військовий офіцер, водій автобуса, дизайнер інтер'єру.

- **Види спорту:** футбол, гімнастика, бокс, баскетбол, карате, балет, фігурне катання, теніс.

43

- **Хобі:** вишивання, риболовля, випічка, садівництво, малювання, робототехніка, гра на гітарі.

Хід:

1. Ведучий розкладає або роздає картки учасникам.
2. Учасники розділяють картки на категорії: «чоловіче» / «жіноче» / «для обох» (або «нейтральне»).
3. **Групова рефлексія:** учасники пояснюють свій вибір, обговорюють, наскільки ці поділи є універсальними або можуть варіюватися в різних культурах.

Вправа 2: «Спробуй відстояти!» (40–50 хвилин)

Мета: Сприяти критичному осмисленню гендерних стереотипів у різних аспектах дорослого життя та навчити підлітків конструктивно реагувати на традиційні упередження.

Матеріали:

- Картки з описом сценаріїв (роздруковані або у форматі презентації).
- Фліпчарт або дошка, маркери.

Хід:

1. Розподіл сценаріїв (5 хвилин):

Учасники поділяються на малі групи (3–4 особи). Кожна група отримує одну картку із одним із наступних сценаріїв:

– Сценарій 1: «Вибір шкільного гуртка»

У школі традиційно дівчатам пропонують гуртки з танців або співу, а хлопцям – спортивні секції. У цьому сценарії дівчина хоче приєднатися до спортивного гуртка, а хлопець – до гуртка з танцю.

44

– Сценарій 2: «Обговорення вибору професії вдома»

Батьки очікують, що хлопець обере «технічну» професію, а дівчина – «гуманітарну», але підлітки висловлюють інтерес до нетипових для своєї статі напрямків.

– Сценарій 3: «Проведення шкільного заходу»

Традиційно хлопці займаються технічним забезпеченням, а дівчата – оздобленням залу, але в одному випадку хлопець хоче взяти участь в оздобленні, а дівчина – у технічному супроводі.

2. Рольова гра (7–10 хвилин для кожного сценарію): • В кожній групі ведучий обирає двох учасників (одного хлопця та одну дівчину), які виконують ролі головних героїв сценарію.

- Решта учасників грають роль «опонентів», що висловлюють традиційні стереотипні очікування і задають уточнюючі запитання.

- Завдання «головних героїв» – аргументовано відстояти свою позицію, демонструючи конструктивний підхід до вибору, незважаючи на тиск групи.

Рефлексія (10 хвилин):

- Усі учасники повертаються у велике коло.

- Ведучий ставить запитання:

– Як ви почувалися, коли відстоювали свою позицію під тиском? –

Чи було вам складно аргументувати свою точку зору? Чому? • Кожен учасник коротко ділиться своїми враженнями.

Вправа 3: «Дерево толерантності»

Мета: Знайти спільні рішення, що допомагають руйнувати гендерні стереотипи.

Матеріали:

- Плакат із зображенням стовбура дерева, без листя.
- Кольорові стікери у формі листочків.

45

Хід:

1. Учасники отримують «листочки» й записують на них конкретні дії/поведінку, що сприяють толерантному ставленню до «нетипових» ролей (наприклад, «Дати можливість кожному обирати гурток без насмішок», «Заохочувати дівчат у технічних предметах»).

2. По черзі прикріплюють листочки на «дерево» й пояснюють свою ідею.

3. Ведучий узагальнює та дякує за внесок кожного.

1.3 Підсумок і рефлексія (20 хвилин)

Матеріали:

- М'яч.

Вправа «Колесо зворотного зв'язку»:

4. Учасники стають у коло і по черзі передають м'яч.

5. Кожен називає одне слово або коротку фразу, що описує його враження від тренінгу та емоційний стан після проведених вправ. 6.

Ведучий підсумовує отримані відповіді, наголошуючи на важливості

продовження саморозвитку та толерантної взаємодії поза тренінгом.

Домашнє завдання (за бажанням):

- Спробувати виконати одну «нетипову» дію для своєї статі або звернути увагу на випадки, коли люди демонструють нетрадиційні ролі.

ТРЕНІНГ №2

Структура зустрічі (90 хвилин):

46

1. Вступ (10 хвилин)
2. Основний блок (70 хвилин)
3. Підсумок і рефлексія (10 хвилин)

2.1 Вступ (10 хвилин)

Мета: Ознайомити учасників із результатами попереднього тренінгу та активізувати роздуми про зміни у сприйнятті гендерних ролей.

Хід:

- Обговорення домашнього завдання: запитати учасників, чи спробували вони виконати «нетипову» дію або помітили нові аспекти гендерних ролей у своєму оточенні.

2.2 Основний блок (70 хвилин)

Вправа 1: «Правда чи Брехня» (20 хвилин)

Мета: розвинути критичне мислення, підвищити обізнаність про гендерні питання, зруйнувати стереотипи та покращити навички аргументації через дискусію і командну взаємодію.

Матеріали:

- Список тверджень:

1. Правда: Першою країною, яка надала жінкам право голосувати на національних виборах, була Нова Зеландія у 1893 році.

2. Правда: У 2023 році жінки становили близько 28% у сфері інформаційних технологій у світі.

3. Правда: Лише близько 3% країн світу досягли рівного або переважного представництва жінок у своїх парламентах.

47

4. Брехня: Жінки отримали право вступати до Гарвардського університету у 1900 році. (Насправді це стало можливим лише у 1977 році, коли Гарвард і Радкліфський коледж об'єдналися).

5. Брехня: У країнах Європейського Союзу гендерний розрив в оплаті праці вже повністю подолано.

6. Правда: Гендерні стереотипи впливають на вибір навчальних предметів дівчатами, особливо у сферах STEM.

7. Брехня: В усіх країнах жінки можуть вільно подорожувати без дозволу чи супроводу.

8. Брехня: Жінки отримали право керувати автомобілем у Саудівській Аравії у 2000 році. (Насправді це сталося лише у 2018 році). 9. Правда: Жінки складають близько 60% випускників університетів у Європі.

10. Правда: Рівень самогубств серед чоловіків у 3-4 рази вищий, ніж серед жінок. Попри те, що жінки частіше повідомляють про депресію, чоловіки рідше шукають допомоги через соціальні очікування, що змушують їх приховувати емоційні труднощі.

11. Правда: Чоловіки складають абсолютну більшість ув'язнених у світі. У більшості країн частка чоловіків у в'язницях перевищує 90%, що пов'язано як із соціальними факторами, так і з відмінностями у стилях злочинної поведінки.

12. Брехня: Чоловіки мають природну перевагу у фізичній витривалості. Насправді, жінки мають вищий рівень аеробної витривалості, можуть краще переносити довготривалі фізичні навантаження та ефективніше використовують енергію при бігу на довгі дистанції.

13. Правда: Чоловіки рідше звертаються до лікарів, що скорочує

їхню тривалість життя. Соціальні норми щодо "чоловічої витривалості" призводять до того, що чоловіки часто ігнорують симптоми хвороб і звертаються до лікарів надто пізно.

48

14. Правда: Чоловіки частіше стають безхатченками, ніж жінки. У більшості країн світу безпритульні чоловіки складають понад 70% від загальної кількості безхатченків.

15. Брехня: Чоловіки мають вищий рівень тестостерону, тому автоматично є агресивнішими. Це перебільшення: рівень агресії залежить не тільки від гормонів, а й від виховання, соціальних норм та психологічних особливостей людини.

16. Брехня: Чоловіки мають однаковий доступ до батьківської відпустки, як і жінки. Насправді, у багатьох країнах декретна відпустка для чоловіків або дуже коротка, або взагалі не передбачена законодавством, що ускладнює можливість рівномірного розподілу догляду за дитиною.

17. Правда: Чоловіки частіше за жінок стають жертвами насильницьких злочинів. Статистика показує, що чоловіки значно частіше піддаються нападам на вулиці, потрапляють у бійки та стають жертвами збройного насильства.

18. Правда: Чоловіки частіше, ніж жінки, стикаються з академічними труднощами в школі. У багатьох країнах хлопчики частіше мають нижчі оцінки, рідше вступають до університетів і частіше кидають навчання через складнощі з концентрацією та мотивацією.

Хід:

1. Учасники поділяються на 2 команди.
2. Ведучий зачитує кожне твердження та просить учасників віднести його до категорії «Правда» чи «Брехня». Питання зачитуються кожній команді по черзі.
3. Коротка дискусія: учасники обговорюють, чому саме так вирішили.
4. Ведучий підтверджує або спростовує відповідь, якщо відповідь

5. Підсумок балів та рефлексія щодо того, які твердження найбільше вразили учасників.

Вправа 2: «Гендерні дебати» (30 хвилин)

Мета: Розвинути критичне мислення щодо традиційних гендерних ролей та стимулювати аргументовану дискусію про можливості подолання стереотипів.

Матеріали:

- Картки з тезами.
- Фліпчарт або дошка, маркери.

Хід:

1. Учасники поділяються на 2 команди.
2. Ведучий зачитує кілька тез:
 - «Традиційні гендерні ролі зберігають стабільність у суспільстві».
 - «Вільний вибір ролей сприяє особистісному розвитку».
 - «Гендерні стереотипи обмежують можливості людей».
3. Команди обирають одну тезу для дебатів (одна команда захищає, інша – спростовує).
4. Команди обговорюють та готують свої аргументи.
5. Кожна команда по черзі представляє свої аргументи. Ведучий модерує дискусію, задаючи уточнюючі запитання.
6. Обговорення загальних висновків та нових ідей, які виникли під час дебатів.

Вправа 3: «Гендерний квест: Розбиваємо стереотипи» (20 хвилин)

Мета: За допомогою інтерактивного квесту учасники розглядають

традиційні гендерні уявлення в контексті дорослого життя та знаходять альтернативні підходи до їх подолання.

Матеріали:

- Набір завдань та загадок, підготовлених у вигляді «станцій» (картки або фліпчарт із записаними завданнями).
- Таймер.
- Фліпчарт або дошка для запису ключових ідей.

Хід:

1. Учасники поділяються на 4 команди.
2. Кожна група отримує завдання, що стосується певного аспекту традиційних гендерних стереотипів у дорослому житті:

- Станція «Корпоративний стиль»: Обговоріть, як можна змінити уявлення про діловий одяг, щоб кожен міг обирати стиль відповідно до власних уподобань.

- Станція «Сімейний розподіл обов'язків»: Запропонуйте 3 способи, як можна змінити традиційний розподіл ролей у сім'ї при організації святкування.

- Станція «Професійний вибір»: Складіть план, як підтримувати нетипові для певної статі професійні інтереси.

- Станція «Відпочинок»: Обговоріть, як можна обирати види відпочинку за власними уподобаннями, незалежно від стереотипних очікувань.

3. Групи обговорюють завдання та записують свої ідеї.
4. Кожна група представляє свої ідеї, ведучий фіксує ключові пропозиції на фліпчарті.

5. Групове обговорення того, як альтернативні підходи можуть вплинути на життя та взаємодію.

2.3 Підсумок і рефлексія: «Котомоції онлайн» (10 хвилин)

Матеріали:

- Онлайн-сервіс <https://ekartka.com.ua/mainField> із віртуальною колодою «Котомоції» (зображення котів у різних емоційних станах).

Хід вправи:

1. Ведучий пояснює, що мета рефлексії – усвідомити власний емоційний стан після тренінгу через символічні образи котів. 2. Учасники по черзі «втягують» 8 випадкових зображень з онлайн-колодою. Після перегляду всі обирають одну картку, що найкраще відповідає їхньому поточному настрою.

3. Кожен учасник по черзі представляє свою картку, розповідаючи, чому обрав саме цей образ. Ведучий уточнює: «Що саме у цьому образі відгукується з вашим емоційним станом?».

4. Ведучий підсумовує, наголошуючи, що різноманітність обраних образів свідчить про багатство емоцій учасників, що допомагає закріпити позитивний досвід.

Домашнє завдання (за бажанням):

- Спробувати виконати одну «нетипову» дію або звернути увагу на приклади нетрадиційних ролей в оточенні.

ТРЕНІНГ №3

Структура зустрічі (90 хвилин):

1. Вступ (10 хвилин)

2. Основний блок (70 хвилин)

3. Підсумок і рефлексія (10 хвилин)

3.1 Вступ (10 хвилин)

Хід:

- Актуалізація попереднього досвіду: ведучий запитує учасників, чи помітили вони зміни у своєму ставленні до «нетипових» ролей, чи стикалися з гендерними стереотипами протягом минулого тижня.

3.2 Основний блок (70 хвилин)

Вправа 1: «Колесо гендерної толерантності» (20 хвилин)

Мета: Показати, що розвиток толерантності стосується різних сфер життя.

Матеріали:

- Ватман із намальованим колом, поділеним на сектори (наприклад, «Сім'я», «Школа», «Друзі», «Соцмережі»).
- Маркери.

Хід:

1. Учасники називають конкретні кроки для зменшення гендерних стереотипів у кожній з сфер.
2. Ведучий записує ідеї у відповідних секторах.
3. Групове обговорення: визначення найскладніших сфер для змін і обговорення причин.

Вправа 2: «Зміна сценарію» (30 хвилин)

53

Мета: Допомогти учасникам усвідомити, що гендерні стереотипи проникають у різні аспекти дорослого життя, та розглянути можливості конструктивного реагування.

Матеріали:

- Картки із сценаріями (роздруковані або у форматі презентації).

Сценарії:

1. «Вибір одягу для корпоративної вечірки»

У компанії традиційно очікується, що чоловіки одягнені у класичні костюми, а жінки – у сукні. Одна жінка хоче носити строгий костюм, а один чоловік – експериментувати з нестандартним стилем, що викликає здивування та стереотипні коментарі.

Завдання: Відстоювати свою позицію, аргументуючи свободу вибору стилю.

2. «Розподіл обов’язків у сім’ї при організації святкування» Під час підготовки сімейного свята традиційно батько займається фінансами, а мати – декором і кулінарією. Один із підлітків пропонує брати участь у всіх аспектах організації, що викликає критику.

Завдання: Відстояти свою точку зору, пояснюючи переваги рівноправного розподілу завдань.

3. «Планування спільного проєкту в молодіжному клубі» У молодіжному клубі традиційно хлопці відповідають за технічну частину проєкту, а дівчата – за творчість. Один із хлопців пропонує креативну ідею, а одна з дівчат – взяти на себе технічну роботу, що викликає суперечливі реакції.

Завдання: Відстоювати свій вибір, демонструючи, що кожен має право на творчий та технічний розвиток.

54

4. «Обговорення планів на відпочинок»

Традиційно очікується, що хлопці обирають активний відпочинок (екстремальні розваги), а дівчата – спокійний (відвідування кафе). Один із хлопців обирає активний відпочинок, а дівчина – екстремальні розваги, що суперечить усталеним очікуванням.

Завдання: Захищати свій вибір, аргументуючи, що відпочинок має бути за власними вподобаннями, без гендерних обмежень.

Хід вправи:

1. Учасники поділяються на групи (3–4 особи) та отримують один

сценарій.

2. Кожна група проводить рольову гру: двоє учасників (один хлопець і одна дівчина) виступають у ролях головних героїв, а решта – у ролі опонентів, що висловлюють традиційні стереотипні очікування. (3-5 хвилин на кожен сценарій)

3. Після розігрування група розіграє протилежний варіант, як би все склалося, якби стереотипів не існувало. (3-5 хвилин на кожен сценарій) 4.

Рефлексія: Ведучий питає в учасників, в якій ситуації їм було комфортніше знаходитися і у якій ролі? Чому?

Вправа 3: «Мій експеримент: крок до мрії» (20 хвилин)

Мета: Закріпити особисту відповідальність за зміну уявлень щодо гендерних ролей та надихнути учасників спробувати діяльність, яку вони раніше відмовлялися здійснювати через упередження.

Матеріали:

- Аркуші паперу (по одному на кожного учасника).
- Ручки або олівці.
- Календар чи планувальник (опціонально).

55

Хід:

1. Учасники думають про діяльність або мрію, яку вони давно хотіли спробувати, але відмовлялися через упередження (наприклад, дівчина, яка цікавилася програмуванням, або хлопець, який мріяв про участь у театральних постановках).

2. Вони записують три конкретні дії або кроки, які допоможуть наблизитися до реалізації цієї мрії.

3. Кожен бажаючий ділиться своїми ідеями з групою.

4. Ведучий підкреслює, що навіть невеликі кроки можуть призвести до значних змін у сприйнятті гендерних ролей.

3.3 Підсумок і рефлексія (10 хвилин)

Матеріали:

- М'яч.

Вправа «Колесо зворотного зв'язку»:

1. Учасники стають у коло та по черзі передають м'яч.
2. Кожен учасник називає одне слово або коротку фразу, що описує його враження від тренінгу та емоційний стан після проведених вправ.
3. Ведучий підсумовує отримані відповіді, наголошуючи на важливості продовження саморозвитку та толерантної взаємодії поза тренінгом.

Висновки до 2 розділу

Проведене дослідження дозволило отримати емпіричні докази взаємозв'язку між традиційними гендерними установками та певними проявами агресивної поведінки підлітків. Використання комплексу методик,

56

що включають як опитувальні, так і проєктивні інструменти, забезпечило глибоке вивчення свідомих і неусвідомлюваних аспектів гендерних переконань та їхнього впливу на соціальну взаємодію.

Результати аналізу засвідчили, що підлітки з більш вираженими традиційними гендерними установками демонструють підвищений рівень вербальної агресії та негативізму. Кореляційні зв'язки між показниками гендерних стереотипів (за шкалами ОГУ та ГСУД) і показниками агресивності (за опитувальником Басса-Даркі) підтверджують, що сталі уявлення про «правильні» ролі для хлопців і дівчат можуть сприяти конфліктності у спілкуванні, підвищеній критиці нетипової поведінки та вербальному тиску. Водночас, статистично значущих зв'язків між рівнем гендерних стереотипів з іншими проявами агресії не виявлено, що свідчить про вибірковий вплив гендерних установок на типи агресивної поведінки.

Аналіз статевих відмінностей показав, що хлопці загалом мають більш виражені традиційні гендерні установки. Проте спостерігається тенденція до

зменшення жорсткого поділу діяльностей за статевою ознакою, що може бути наслідком змін у суспільних уявленнях про гендерні ролі та професійні можливості.

На основі отриманих результатів було розроблено тренінгову програму, спрямовану на зменшення впливу гендерних стереотипів та формування рольової толерантності у підлітків. Особливістю цього тренінгу є його орієнтація на підліткову аудиторію, що робить його ефективним інструментом для шкільного середовища, зокрема у рамках позакласної виховної роботи, інтерактивних годин спілкування або тренінгових модулів для психологічної підтримки школярів.

Тренінг сприяє розвитку критичного мислення щодо традиційних гендерних норм, розвиває навички конструктивної комунікації та вчить ефективно відстоювати власний вибір без опори на стереотипи. Включення рольових ігор, дискусій та інтерактивних вправ дозволяє учасникам безпосередньо відчувати вплив гендерних упереджень на соціальну взаємодію

57

та знайти конструктивні шляхи їх подолання. Крім того, тренінг допомагає підліткам усвідомити, що стереотипи можуть обмежувати їхні можливості у виборі навчальних напрямів, майбутніх професій чи соціальних ролей, і вчить гнучко підходити до самореалізації.

Таким чином, отримані результати мають як наукове, так і практичне значення. Вони підтверджують, що традиційні гендерні стереотипи можуть впливати на стиль комунікації підлітків та посилювати конфліктність у взаємодії. Запропонований тренінг може бути використаний у школах, молодіжних центрах або освітніх проєктах як частина програм превентивної роботи, спрямованої на зниження рівня агресії, формування толерантного ставлення до різноманітності гендерних ролей та створення сприятливого соціального середовища для всебічного розвитку особистості.

58

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз засвідчив, що гендерні установки формуються внаслідок соціалізації та інтерналізації, відображаючи очікування суспільства щодо поведінки осіб певної статі. У підлітковому віці ці установки можуть викликати внутрішні суперечності, особливо коли особистість прагне до самовираження, відмінного від усталених стереотипів. Гендерні стереотипи здатні як посилювати адаптивну поведінку, так і спричиняти прояви агресії через фрустрацію або соціальний тиск.

Методологія дослідження включала використання Опитувальника гендерних установок в адаптації Т. О. Костіної, Шкали гендерних стереотипних установок для дітей (Gender-Stereotyped Attitude Scale for Children), а також методик для виявлення рівня агресії, зокрема опитувальника Басса–Даркі та тесту руки Вагнера. Обрані інструменти забезпечили цілісне розуміння зв'язку між гендерними установками та поведінковими проявами агресивності.

Емпіричні результати показали, що підлітки з високим рівнем гендерних установок продемонстрували статистично значущо вищі показники вербальної агресії та негативізму порівняно з тими, хто має менш виражене стереотипне мислення. Порівняльний аналіз за статтю виявив достовірні відмінності у рівні гендерної упередженості: хлопці мали вищі показники, ніж дівчата. Це свідчить про вплив соціального тиску та виховання на формування гендерних установок, які, своєю чергою, зумовлюють особливості агресивної поведінки.

Тренінгова програма була розроблена на основі теоретичного аналізу наукових джерел, присвячених питанням гендерної соціалізації, рольової толерантності та подолання стереотипів. Актуальність і практична значущість тренінгу підтверджуються емпіричними результатами, що виявили зв'язок між гендерними установками та агресивною поведінкою підлітків. Програма спрямована на розвиток гнучкого самосприйняття, критичне переосмислення

59

гендерних стереотипів та зниження агресивних проявів шляхом посилення емпатії й прийняття гендерної різноманітності.

60

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Biemmi, I. (2015). Gender stereotypes in childhood: When is difference born? *Education Sciences & Society*, 6(2), 127–135.
2. Crespi, I. (2004). Socialization and gender roles within the family: A study on adolescents and their parents in Great Britain. *MCFA Annals*, 3(2), 1–8.
3. Ellemers, N. (2018). Gender stereotypes. *Annual Review of Psychology*, 69, 275–298.
4. Hentschel, T., Heilman, M. E., & Peus, C. V. (2019). The multiple dimensions of gender stereotypes: A current look at men's and women's characterizations of others and themselves. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 11.
5. Jacobs, J. E., & Weisz, V. (1994). Gender stereotypes: Implications for gifted education. *Roeper Review*, 16(3), 152–155.
6. Kågesten, A., Gibbs, S., Blum, R. W., Moreau, C., Chandra-Mouli, V., Herbert, A., ... & Santelli, J. S. (2016). Understanding factors that shape gender attitudes in early adolescence globally: A mixed-methods systematic review. *PLoS ONE*, 11(6), e0157805.
7. Nicholls, T. L., Greaves, C., Greig, D., & Moretti, M. M. (2009). Aggression: Gender differences. In *Wiley Encyclopedia of Forensic Science* (pp. 1–26). Wiley.
8. Sekowski, A., de Figueora, N. L., Rossier, J., Klinkosz, W., Halberstadt, J., Siuta, J., ... & Verschueren, P. (2014). Gender stereotypes of personality: Universal and accurate? *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 45(5), 675–694.
9. Siyanova-Chanturia, A., Warren, P., Pesciarelli, F., & Cacciari, C. (2015). Gender stereotypes across the ages: Online processing in school-age children, young and older adults. *Frontiers in Psychology*, 6, Article 1388.
10. Аніщук, А. М. (2011). Вплив соціальних інститутів виховання на характер мовленнєвого самовираження дошкільників [Бакалаврська робота, Ніжинський державний університет імені М. Гоголя].
11. Белякова, С. М., & Шовкова, К. О. (2018). Соціально-психологічні особливості розвитку особистості сучасного підлітка. *Молодий вчений*, 5(57),

12. Бохонкова, Ю. О. (2015). Психологічні особливості поведінки чоловіків та жінок середнього віку у конфліктній ситуації. *Соціально психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства*, С69, 3–5.
13. Боярин, Л. В. (2015). Проблема оволодіння гендерними ролями у підлітковому віці. *Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства*, 12–14.
14. Брецько, І. І., Бучмей, І. І., & Тігор, М. П. (2022). Соціально психологічна характеристика підлітків як вікової категорії. *Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції «Становлення особистості професіонала у постковідному просторі»*, 29–31.
15. Буюклі, М. (2021). Психологічні аспекти агресивної поведінки підлітків в інформаційному просторі. *Сучасна психологія: проблеми та перспективи*.
16. Булах, І. С. (2004). *Психологічні основи особистісного зростання підлітків* [Монографія]. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
17. Будикін, А. В., Будикін, С. В., & Жигачев, А. С. (2013). Агресія: особливості прояву та копінг-стратегії в підлітковому віці. *Психологія і право*, (4), 11–21.
18. Гончарова, К. С. (2015). Трансляція гендерних стереотипів в підручниках початкової школи. In *Матеріали XII науково-практичної конференції «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства (з міжнародною участю)»* (рр. 32–35). Східноукраїнський національний університет імені В. Даля.
19. Гребінчук, Д. В. (2024). Гендерні особливості соціальної взаємодії підлітків [Бакалаврська робота, Криворізький державний педагогічний університет].
20. Деделюк, Н., & Томащук, О. (2016). Оцінка емоційно-вольової сфери школярів за методикою Басса–Дарки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, 3(2), 101–104.
21. Калиниченко, Н. В. (2022). Моніторинг якості як складова соціального

супроводу сімей, в яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування [Бакалаврська робота, Сумський державний університет].

22. Канарова, О. В., & Єрмоліна, В. А. (2013). Агресивна поведінка підлітків в міжособистісних стосунках. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*, (2), 274–280.

23. Качанова, Ю. В. (2010). Агресивність та агресія як соціологічні категорії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія*, 146(133), 50–54.

24. Козак, М. (2018). Агресивна поведінка підлітків. *Тези Міжнародної студентської науково-технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки»* (рр. 101–102). Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя.

25. Мазоха, І. С. (2016). Агресивність як чинник конфліктної поведінки особистості. *Наука і освіта: науково-практичний журнал*, 9, 99–104.

26. Курдибаха, О. М. (2014). Гендерні особливості становлення підлітків у процесі соціалізації. *Проблеми сучасної психології*, (25), 166–174. 27. Літвінова, О. В. (2010). *Гендерна психологія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. СНУ імені В. Даля.

63

28. Москаленко, В. В. (2013). *Соціалізація особистості* [Монографія]. Фенікс.

29. Олексюк, Н. (2014). Особливості соціального формування дитини у різні вікові періоди її розвитку. *Людинознавчі студії: Педагогіка*, 29(1), 125–134.

30. Папуша, В. В. (2012). Агресивна поведінка підлітків як фактор віктимізації [Монографія]. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.

31. Полицяк, Н. І. (2021). Вплив гендерних стереотипів на соціалізацію обдарованих дівчаток. In *Тези II Міжнародної науково практичної онлайн-конференції «Обдаровані діти – скарб нації!»* (рр. 402–406).

32. Прохоженко, Х. (2015). Вплив засобів масової інформації на гендерні стереотипи підлітків. In *Матеріали XII науково-практичної конференції*

«Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства (з міжнародною участю)» (рр. 136–139). Східноукраїнський національний університет імені В. Даля.

33. Руденко, Т. П. (2014). Роль соціальних інститутів у процесі виховання та соціалізації особистості. *Мультиверсум. Філософський альманах*, (6–7), 58–67.

34. Сорочинська, І. І. (2021). Агресивна поведінка підлітків як психолого-педагогічна проблема. In *Матеріали XII науково-практичної конференції «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства (з міжнародною участю)»* (рр. 136–140).

35. Столяренко, О. Б., & Палилюлько, О. М. (2023). Інтерналізація моральних норм як чинник формування моральної самооцінки молодшого школяра. *Інклюзія і суспільство*, 2, 12.

36. Трофимчук, В. В. (2018). Теоретичний аналіз феномену «агресивність особистості». *Проблеми сучасної психології*, (1), 184–188.

64

37. Туробарова, А. В., & Бобилева, Я. В. (2024). Гендерні стереотипи прояву агресії в європейських країнах та Україні. *Матеріали науково практичної конференції «Психологічна допомога в Україні: проблеми підготовки та професійної діяльності фахівців»* (рр. 14–15).

38. Фалько, Н. М. (2014). Гендерна ідентифікація як чинник гармонізації соціальних відносин та життєвого простору особистості. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*, 2(2), 100–103.

39. Фурман, А. В., & Надвинична, Т. Л. (2006). *Основи гендерної рівності: Навчальний посібник*. Економічна думка.

40. Чухрай, Д. В. (2017). Агресивна поведінка підлітків: соціальна профілактика та стратегії психокорекції [Курсова робота, Тернопільський національний економічний університет].

65

ДОДАТКИ

Додаток А

«Опитувальник гендерних установок» (адапт. Костіної Т. О.)

Інструкція:

Прочитайте надані 20 тверджень про гендерні ролі та обов'язки. Будь ласка, оберіть відповідь, яка найбільш точно відображає саме вашу думку. Пам'ятайте, що немає правильних або неправильних відповідей. Це лише те, як уважаєте саме Ви.

Питання

1. Народження хлопчика важливіше, ніж народження дівчини. ○

Повністю не погоджуюся

○ Частково не погоджуюся

○ Частково погоджуюся

○ Повністю погоджуюся

2. Стать і гендер – це одне й те саме.

○ Повністю не погоджуюся

○ Частково не погоджуюся

○ Частково погоджуюся

○ Повністю погоджуюся

3. Зовнішній вигляд дівчини має більше значення, ніж хлопчика. ○

Повністю не погоджуюся

○ Частково не погоджуюся

○ Частково погоджуюся

○ Повністю погоджуюся

4. Дбати про дітей – це жіноча відповідальність.

○ Повністю не погоджуюся

○ Частково не погоджуюся

○ Частково погоджуюся

○ Повністю погоджуюся

5. Хлопчики часто кращі в математиці та науці, ніж дівчата. ○

Повністю не погоджуюся

○ Частково не погоджуюся

○ Частково погоджуюся

○ Повністю погоджуюся

6. Мабуть, більш виправданим із погляду грошових інвестицій є відправлення хлопців на навчання, ніж дівчаток.

○ Повністю не погоджуюся

○ Частково не погоджуюся

○ Частково погоджуюся

○ Повністю погоджуюся

7. Чоловіки та хлопці досягають вищого рівня грамотності, ніж жінки і дівчата.

○ Повністю не погоджуюся

○ Частково не погоджуюся

○ Частково погоджуюся

○ Повністю погоджуюся

8. Дівчата менш здатні, ніж хлопці, витримувати фізичні навантаження в контактних видах спорту, як-от футбол, регбі чи бойові мистецтва.

○ Повністю не погоджуюся

○ Частково не погоджуюся

○ Частково погоджуюся

○ Повністю погоджуюся

9. Чоловіки – більш компетентні власники майна та землі, ніж жінки. ○

Повністю не погоджуюся

○ Частково не погоджуюся

○ Частково погоджуюся

○ Повністю погоджуюся

10. Чоловіки, як правило, більш надійні, ніж жінки в поверненні грошей, які було позичено.

- Повністю не погоджуюся
- Частково не погоджуюся
- Частково погоджуюся
- Повністю погоджуюся

11. Якщо жінки беруть декретну відпустку, вони не повинні скаржитися, якщо їхня кар'єра зупиниться.

- Повністю не погоджуюся
- Частково не погоджуюся
- Частково погоджуюся
- Повністю погоджуюся

12. На сьогодні жінки та чоловіки з подібною кваліфікацією мають однакову (рівну) оплату праці.

- Повністю не погоджуюся
- Частково не погоджуюся
- Частково погоджуюся
- Повністю погоджуюся

13. Оскільки права жінок зросли, у чоловіків, здається, знижується кількість прав і становище в суспільстві.

- Повністю не погоджуюся
- Частково не погоджуюся
- Частково погоджуюся
- Повністю погоджуюся

14. Жінки не можуть працювати й піклуватися про свої сім'ї одночасно.

- Повністю не погоджуюся
- Частково не погоджуюся

68

- Частково погоджуюся
- Повністю погоджуюся

15. Чоловіки, як правило, більш відповідальні, ніж жінки. ○

Повністю не погоджуюся

- Частково не погоджуюся
- Частково погоджуюся

- Повністю погоджуюся

16. Жінка не повинна ставити свою кар'єру на перше місце: спочатку має думати про чоловіка.

- Повністю не погоджуюся
- Частково не погоджуюся
- Частково погоджуюся
- Повністю погоджуюся

17. Жінки не можуть досягти успіху в професіях, де переважають чоловіки, наприклад, інжиніринг.

- Повністю не погоджуюся
- Частково не погоджуюся
- Частково погоджуюся
- Повністю погоджуюся

18. Ухвалюючи рішення, чоловіки схильні бути більш раціональними, ніж жінки.

- Повністю не погоджуюся
- Частково не погоджуюся
- Частково погоджуюся
- Повністю погоджуюся

19. Жінки занадто емоційні, щоб бути ефективними лідерами. ○

Повністю не погоджуюся

- Частково не погоджуюся
- Частково погоджуюся
- Повністю погоджуюся

69

20. Якщо жінки та чоловіки разом керують виконавчими радами, то це викликає проблеми.

- Повністю не погоджуюся
- Частково не погоджуюся
- Частково погоджуюся
- Повністю погоджуюся

70

Margaret Signorella & Liben. The Gender-Stereotyped Attitude Scale for Children (ГСУД)

Інструкція:

Цей опитувальник спрямований на вивчення ваших уявлень про те, які види діяльності асоціюються з чоловіками, жінками або є нейтральними. Ваше завдання — уважно прочитати кожен пункт і вирішити, до якої з трьох категорій він належить на вашу думку:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

Відповідайте щиро, адже ваші відповіді є важливими для дослідження.

Питання:

1. Бути лікарем — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

2. Готувати на кухні — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

3. Косити газон — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

4. Накривати стіл на вечерю — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча

○ Нейтральна

5. Любити займатися справами на свіжому повітрі — це діяльність: ○

Чоловіча

○ Жіноча

○ Нейтральна

6. Носити власну валізу у подорожі — це діяльність: ○

Чоловіча

○ Жіноча

○ Нейтральна

7. Бути оператором компанії мобільного зв'язку — це діяльність: ○

Чоловіча

○ Жіноча

○ Нейтральна

8. Любити ходити на пляж — це діяльність:

○ Чоловіча

○ Жіноча

○ Нейтральна

9. Керувати літаком — це діяльність:

○ Чоловіча

○ Жіноча

○ Нейтральна

10. Ремонтувати автомобіль — це діяльність:

○ Чоловіча

○ Жіноча

○ Нейтральна

11. Піклуватися про дітей — це діяльність:

○ Чоловіча

○ Жіноча

○ Нейтральна

12. Обіймати інших людей — це діяльність:

○ Чоловіча

- Жіноча
- Нейтральна

13. Грати в театральній виставі — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

14. Грати у футбол — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

15. Користуватися швейною машинкою — це діяльність: ○

Чоловіча

- Жіноча
- Нейтральна

16. Рибалити — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

17. Пекти кекси — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

18. Грати в карти — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

19. Водити вантажівку — це діяльність:

- Чоловіча

- Жіноча
- Нейтральна

20. Прибирати дім — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

21. Розчищати сніг — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

22. Мити посуд — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

23. Працювати на посаді середнього медичного персоналу

(медбрат/медсестра) — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

24. Бути арбітром (арбітр — це особа, яка виступає посередником чи суддею в будь-якому конфлікті, суперечці або ситуації) — це діяльність: ○

Чоловіча

- Жіноча
- Нейтральна

25. Танцювати в балеті — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

26. Ремонтувати раковину — це діяльність:

- Чоловіча

- Жіноча
- Нейтральна

27. Працювати двірником — це діяльність:

- Чоловіча

- Жіноча
- Нейтральна

28. Бути вчителем — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

29. Любити ходити в кіно — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

30. Готувати їжу в ресторані — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

31. Працювати над складною головоломкою — це діяльність: ○

Чоловіча

- Жіноча
- Нейтральна

32. Брати участь у гонках на автомобілях — це діяльність: ○

Чоловіча

- Жіноча
- Нейтральна

33. Бути секретарем — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

75

34. Багато їздити на велосипеді — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

35. Займатися прикрасою приміщень, прикрасою одягу для свят,

створенням букетів — це діяльність:

- Чоловіча
- Жіноча
- Нейтральна

76

Додаток В

Методика вивчення схильності до агресивної поведінки (А. Басса та А. Даркі, адаптація А.К. Осницького)

Інструкція

Перед вами набір тверджень, які стосуються різних аспектів поведінки та емоційних реакцій. Уважно прочитайте кожне твердження та вирішіть, чи відповідає воно вашим почуттям, думкам або поведінці.

- Якщо твердження вам підходить або є правдивим щодо вас, оберіть

"Так".

- Якщо твердження вам не підходить або не відповідає вашій поведінці

чи думкам, оберіть **"Ні"**.

Відповідайте щиро, це важливо для точності результатів.

Питання:

1. Часом я не здатен перебороти бажання заподіяти іншим шкоду. Так / Ні
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю. Так / Ні
3. Я легко дратуюсь, але швидко заспокоююсь. Так / Ні
4. Якщо мене ласкаво не попросять, я не виконаю прохання. Так / Ні
5. Я не завжди отримую те, що мені належить. Так / Ні
6. Я знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною. Так / Ні

77

7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчути. Так / Ні
8. Коли мені доводилося обдурювати кого-небудь, я відчував нестерпні

докори сумління. Так / Ні

9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину. Так / Ні

10. Я ніколи не дратуюся настільки, щоб розкидуватися речами. Так / Ні

11. Я завжди поблажливий до чужих недоліків. Так / Ні

12. Якщо мені не подобається встановлене правило, у мене виникає бажання порушити його. Так / Ні

13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами. Так / Ні

14. Я тримаюся насторожі з людьми, які ставляться до мене дещо ліпше, ніж я очікував. Так / Ні

15. Я часто не погоджуюся з людьми. Так / Ні

16. Іноді мене обтяжують думки, яких я соромлюсь. Так / Ні

17. Якщо хтось першим ударить мене, я не відповім йому. Так / Ні

18. Коли я дратуюся, я грюкаю дверима. Так / Ні

19. Я куди дратівливіший, ніж здається оточуючим. Так / Ні

78

20. Якщо хтось вдає із себе начальника, я завжди роблю йому наперекір. Так / Ні

21. Мене трохи засмучує моя доля. Так / Ні

22. Я гадаю, що багато людей мене не люблять. Так / Ні

23. Я не зможу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною. Так / Ні

24. Люди, що ухиляються від роботи, мусять почувати провину. Так / Ні

25. Той, хто ображає мене і мою сім'ю, напрошується на бійку. Так / Ні

26. Я не здатний на брутальні жарти. Так / Ні

27. Розлютовуюся, коли з мене насміхаються. Так / Ні

28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.

Так / Ні

29. Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не до вподоби. Так / Ні

30. Досить багато людей заздять мені. Так / Ні

31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене. Так / Ні

32. Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків. Так / Ні

79

33. Люди, які постійно знущаються з нас, варті того, щоб їх ставили на місце. Так / Ні

34. Я ніколи не буваю похмурым від злості. Так / Ні

35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.

Так / Ні

36. Якщо хтось дратує мене, я не звертаю уваги. Так / Ні

37. Хоч я ніколи не показую цього, але мене іноді гризе заздрість. Так / Ні

38. Іноді мені здається, що з мене насміхаються. Так / Ні

39. Навіть якщо я гніваюся, то не вдаюся до лайки. Так / Ні

40. Мені хочеться, щоб мої гріхи пробачили. Так / Ні

41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось і вдарить мене. Так / Ні

42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюсь. Так / Ні

43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю. Так / Ні

44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів. Так / Ні

45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужакам». Так / Ні

80

46. Якщо хтось дратує мене, я готовий висловити все, що я про нього думаю.

Так / Ні

47. Я роблю багато такого, про що потім шкодую. Так / Ні

48. Якщо я роздратуюсь, я можу вдарити когось. Так / Ні

49. Із дитинства я ніколи не виявляв спалахів гніву. Так / Ні

50. Часто почуваю себе, мов діжка з порохом, що ось-ось вибухне. Так / Ні

51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати. Так / Ні

52. Я завжди розмірковую про те, які потаємні причини змушують людей

робити приємне мені. Так / Ні

53. Коли на мене кричать, відповідаю тим самим. Так / Ні

54. Невдачі засмучують мене. Так / Ні

55. Я відчуваю страх не рідше й не частіше за інших. Так / Ні

56. Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав першу-ліпшу річ. Так / Ні

57. Іноді я відчуваю, що готовий першим кинутись у бійку. Так / Ні

58. Іноді я відчуваю, що життя поводить мене зі мною несправедливо. Так /
Ні